

צרפת בגליל במאה התשע-עשרה

על פי התכתובת הקונסולרית
של משפחת עבו

מבוא

שמה של משפחת עבו נקשר לתולדות היישוב היהודי בגליל במאה התשע-עשרה ולתולדות הפעילות הקונסולרית של צרפת בגליל. שלושה דורות מבני המשפחה, הרבנים שמואל עבו, יעקב חי עבו ומאיר עבו, ניהלו סוכנות קונסולרית של צרפת בגליל, בצפת ובטבריה.

הרב שמואל עבו, שייסד את ה'שושלת' האמורה בשנת 1817, ייסד גם טיפוס חדש של מנהיגות, ששילבה אפיקי פעילות ציבורית רבגוניים (וייתכן שבכך החזיר עטרה ליושנה): הוא היה נשיא כוללות הספרדים בצפת ורבה הראשי, סוכן קונסולרי צרפתי, שקידם את החסות הקונסולרית הצרפתית ברחבי הגליל, וגואל קרקעות רב פעלים שכלכל את צעדיו בין המיעוטים השונים בצפון ארץ-ישראל תחת השלטון העות'מאני.

שמואל עבו נולד באלג'יר בשנת 1789. אביו אברהם היה מוסמך לרבנות וסוחר גדול שעסק בייצוא תוצרת ארצו לארצות הוץ. בשנת 1817 עלה שמואל עבו ארצה עם הוריו ומשפחתו והתיישב בצפת. לאחר שנים אחדות נסע להודו וקיבל מידי דוד ששון, בן משפחת ה'רוטשילדים' של המזרח, את המונופול למסחר בצבע האריג אינדיגו (ניל, אנילין) בארץ-ישראל ובסביבתה. משפחת עבו רכשה את יכולת האינדיגו שגדל בצפון בקעת הירדן, וייצאה אותו לצרפת דרך נמלי עכו וצידון. לקשר עם משפחת ששון הייתה השפעה על קשרי הגומלין בין רבני צפת, לרבות הרב שמואל עבו ובנו הרב השד"ר אברהם חיים עבו, לבין קהילת 'בני ישראל' בהודו; כמו כן, הקשר עם משפחת ששון הניב יכולת תרבותית

ומחקרי על אודות הקהילה היהודית האלג'ירית וחכמיה¹ הרב שמואל עבו נפטר בצפת בשנת 1878. הרב יעקב חי עבו נולד בצפת בשנת 1842. הוא למד בתלמוד תורה ובישיבה בצפת, והוסמך בה לרבנות. הוא נשא לאישה את מלכה, בת הרב יצחק כהן מליבורפול. יעקב חי עבו היה ממשיכו המובהק של אביו בכל מגוון הפעילויות, בכהונת הרבנות ובייחוד בענייני גאולת הקרקעות והחסות הקונסולרית. הוא נפטר בשנת 1900, והותיר אחריו שני בנים, מאיר ומשה, ובת, מסעודה. הרב מאיר עבו נולד בצפת בשנת 1870. הוא למד בחדר בצפת ולאחר מכן במוסד החינוכי 'תפארת ישראל' בביירות, בהנהלת החכם זכי כהן. בהשתדלות הקולונל מיכאל גולדסמית, שהיה ידיד משפחת אמו באנגליה, התקבל מאיר לבית הספר הצבאי 'פוליטכניק סקול' באנגליה, ובשובו לצפת עבד כמזכיר הקונסוליה הצרפתית בראשות אביו. עם פטירת יעקב חי עבו אמור היה בנו, מאיר, להתמנות לקונסול במקומו, אולם דודו, יצחק מרדכי עבו, הסב את המינוי הקונסולרי אליו. אף כי המשרה הדיפלומטית עברה לדודו, תפקד מאיר עבו בכל התחומים האחרים כראש המשפחה. הוא המשיך להתגורר בבית ההיסטורי של המשפחה, כיהן כאב בית הדין של צפת, ולימים היה חבר מועצת העיר. מאיר עבו נפטר בצפת בשנת 1947.

מסורות שונות קשורות במינוי בני משפחת עבו לסוכנים קונסולריים. יש האומרים כי שמואל עבו נתמנה לתפקיד זה בהשתדלותו של משה מונטיפיורי, לאחר שבביקורו הראשון בארץ-ישראל בשנת 1827 התלוננו לפניו יהודי טבריה וצפת על שרירות לב השלטונות העות'מאניים ועל היחס העוין של הסוכן הקונסולרי הצרפתי בחיפה. לעומתם יש האומרים שמינויו נבע מהשתדלותם של מנהיגי הקהילה היהודית באלג'יר, עיר מולדתו, שסברו כי מינוי כזה יוכל להיות לתועלת רבה ליהודים האלג'יריים, בעלי הנתינות הצרפתית, בגליל². כך, על פי אותה גרסה, ניתנה לעבו האפשרות החוקית להגן על יהודי צפת וטבריה בשמה של צרפת. ובתפקיד זה נלווה אל מונטיפיורי במסעו לדמשק

1 י' עברון, 'משפחת עבו, האגדה הגלילית', זאב ענר (עורך), סיפורי משפחות, תל-אביב, 1990, עמ' 139-144; מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, חלק ב, ירושלים, 1938, עמ' 494-495; ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, 19 כרכים, תל-אביב, תש"ז-תשל"א, א עמ' 310, 314-315; י' גליס, אנציקלופדיה לתולדות חכמי ישראל, כרכים א'-ג', ירושלים, תשל"ה-תשל"ח, עמ' קמח; יעקב משה טולדנו (הרב), 'פנקס בית הדין בצפת - כ"י רבי חיים עמרם, (תקע"א-תקע"ג)', ירושלים רבעון ז, (תשט"ו), עמ' רלג-רנו; מ' בן יעקב, עלייתם והתיישבותם של היהודים המערביים (יהודי צפון אפריקה) בארץ ישראל במאה ה"ט, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"א, עמ' 129-132; M. Franco, La communauté israélite de Safed, *Revue des Ecoles de l'AIU*, 1 (1901), pp. 26-42; אולם על פי שטרי הקגין של אביו, הרב אברהם עבו, נראה שיש להקדים את שנת העלייה לשנת 1811 (וטולדנו). על פי המפקד של משה מונטיפיורי נאמר שהרב שמואל עבו נולד ב-1800 ועלה ארצה ב-1832. דומה שעיגלו זאת כדי לזכות בנתינות הצרפתית; עבו נפגש עם מונטיפיורי ב-1839 וסייע ברישום מפקד תקצ"ט (מכון לתצלומי כתבי יד עבריים 35115, א"מ 528). ביחס לסוגיית 'עדת בני ישראל' בהודו ניתן לעיין: א' יערי, הדפוס העברי בארצות המזרח, חלק שני, ירושלים ת"ש, עמ' 52-53, 71; H.S. Kehimkar, *The History of the Bne Israel of India*, Tel Aviv 1937; לגבי משפחת ששון, ראו: אברהם בן יעקב, פרקים בתולדות יהודי בבל, קורות ענף אחד ממשפחת ששון הבאגדאדית, א-ב, ירושלים תשמ"ט; לגבי ההיבטים המחקריים של משפחת ששון, על יהודי אלג'יריה ראו: D.S. Sassoon, *Ohel Dawid: Descriptive Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the Sassoon Library*, II, London Oxford 1932, p. 576

2 א' אלמליה, 'נציגות צרפת בארץ ישראל', מחברת, 60 (1958), עמ' 18; L. Loewe, *Diaries of Sir Moses Montefiore*, London 1983, pp. 167-168; לשמואל עבו היו קשרים עם הסוכן הקונסולרי הצרפתי בעכו בשנות העשרים של המאה התשע-עשרה, מ' בן יעקב (לעיל, הערה 1), עמ' 130.

בעקבות עלילת דמשק,³ הארכיון הקונסולרי של הסוכנים הקונסולריים הצרפתים עבו בצפת ובטבריה, המצוי בארכיון ננט (Nantes),⁴ אינו מאשר את המסורות האלה. על פי המסמכים בארכיון זה נתמנה

שמואל עבו לסוכן קונסולרי צרפתי בצפת רק בשנת 1874 – הוא כבר היה אז מלא ימים ושבע פעילות רבנית וציבורית, עובדה שבלי ספק השפיעה על מקבלי ההחלטה הצרפתים למנותו למשרה רמה זו, שהרי מינוי זה לא היה אלא המשך טבעי למפעל חייו הציבורי בצפת. עם מינויו לסוכן קונסולרי הניח עבו יסוד לפעילות קונסולרית של מעצמה זרה בקרב אוכלוסייה יהודית בצפון ארץ-ישראל למשך כארבעים שנה (1874-1914).

על פי מסמכי הארכיון נעשו כבר בשנת 1869 ובשנת 1873 ניסיונות ראשונים למנות סגן קונסול צרפתי בצפת ובטבריה. ניסיונות אלה לא עלו יפה אולם הגבירו את המודעות לחשיבות תפקיד זה לטובת המושבה האלג'ירית-הצרפתית⁵ בערים אלו. אורחותיו העות'מאנית⁶ של עבו והיותו יהודי ורב⁷ היו למכשול בדרך למינויו למשרה הקונסולרית. אולם משעמדו אנשי הקונסוליה הצרפתית בביירות על החשיבות היחסית של הריכוז היישובי של יהודים ומוסלמים אלג'ירים בגליל, הכירו בחיוניותה של סוכנות קונסולרית צרפתית באזור זה. ולבסוף אף השתכנעו כי עבו הוא המועמד הראוי לתפקיד

Paris, le 10 Mars 1874
1274
Bourmont 2° 241

Ministère
des
Affaires Étrangères
DIRECTION DES CONSULATS
Affaires Consulaires
N° 58

Monsieur, Par une lettre du 8
Novembre dernier, Mr Ericou m'a
proposé de nommer Agent consulaire
de France à Saffet et Tibériade M^r
Yacoub Abbo, en remplacement de
Mr Samuel Abbo, son père, décédé.

Prenant en considération les
témoignages favorables dont M^r
Yacoub Abbo a été l'objet de la part
de Mr Ericou, je vous autorise,
Monsieur, à lui délivrer un brevet

Monsieur Péreté,

Gérant du Consulat général de France à Bourmont.

קטע ממסמך של
משרד החוץ הצרפתי
המציע למנות את
הרב יעקב חי עבו
סוכן קונסולרי,
במקום אביו שנפטר,
פריז, ינואר 1879

זה, הן בשל היותו מקובל על הנתינים הצרפתים, המוסלמים והיהודים גם יחד, והן בשל מעמדו

3 עברון (לעיל, הערה 1), עמ' 138.

4 מסמכי הארכיון פורסמו לראשונה בספרי Y. Charvit, *Elite Rabbiniqne d'Algérie et Modernisation*, Jérusalem 1995 ופורסמו במלואם בעבודת הדוקטור שלי, ראו: Y. Charvit, 'Elite rabbinique d'Algérie et Eretz Israël – Tradition et Modernité', Thèse de Doctorat, INALCO, Paris 1998

5 פֶּרָה (Péra – שכונה אירופית באיסטנבול, כיום מכונה באי-אוג'ול), 14 בדצמבר 1878, ארכיון סוכנות דיפלומטי, ננט (Archives diplomatiques, Nantes – Archives des Postes), ביירות (צפת וטבריה) [להלן: ארכיון עבו], תיק מס' 241.

6 ביירות, ינואר 1869, שם, תיק מס' 241.

7 פריז, 13 באוגוסט 1873, שם, תיק מס' 241.

הכלכלי הרם, ומה גם שנודע להם כי למדינות אירופיות אחרות יש סוכנים קונסולריים יהודים. ב-9 בפברואר 1874 מונה הרב שמואל עבו 'סגן קונסול צרפת בגליל', מינוי שהוכר רשמית על ידי פרמאן של השלטונות העות'מאניים.⁸

אין בארכיון זה מידע רב על פועלו הקונסולרי של שמואל עבו. לעומת זאת המידע על אודות בנו יעקב חי עבו משופע בפרטים. כבר בינואר 1879 מונה יעקב חי עבו תחת אביו, שנפטר באוקטובר 1878, וחילופי הגברי המהירים הוסברו על ידי משרד החוץ הצרפתי בפריז בחשיבות הרבה 'בשמירה על האינטרסים של המושבה האלג'ירית רבת האוכלוסין, בצפת ובטבריה'.⁹

הפעילות הקונסולרית הצרפתית התרכזה בדרך כלל בענייני חסות. אולם סוגיית החסות, שהייתה רגישה מאוד בגליל, מסיבות שאבהיר בהמשך, שופכת אור על סוגיות ייחודיות הקשורות לאוכלוסייה היהודית מצד אחד ולשלטונות העות'מאניים והצרפתיים מצד אחר: יחסי הגומלין בין היהודים לבני המיעוטים האחרים בצפון הארץ; מערכת היחסים עם הנציגים הקונסולריים והנציגים הדיפלומטיים האירופים האחרים באזור; ההתיישבות היהודית וביטחונה ורכישת קרקעות בידי יהודים; שאלות משפטיות שנבעו מההתנגשות שבין המערכת המשפטית העות'מאנית, הצרפתית והיהודית; פרשת שיגורם של שד"רים לתפוצות ישראל לטובת יקהילת צפת; מערכת הקשרים עם השלטונות הצרפתיים והעות'מאניים; עריכת מפקדים; סוגיות הקשורות בחפירות ארכאולוגיות בצפון הארץ – כל אלה נדונים בתכתובת הקונסולרית של משפחת עבו.

הרב יעקב חי עבו

לאחר הכיבוש המצרי (1840) ראתה האימפריה העות'מאנית לנכון לחלק את ארץ-ישראל חלוקה מנהלית חדשה. העות'מאנים ראו צורך לבצר את שלטונם בארץ-ישראל ובתוך כך להעניק למחוז ירושלים מעמד מיוחד ולקשור אותו במישרין לקושטא. הדבר תרם תרומה נכבדה לעלייתה של ירושלים למעמד העיר הראשית בארץ-ישראל. מחוז (סנג'ק או מתצ'רפ'לך) ירושלים כלל בין השאר את יפו, עזה וחלק גדול של הנגב, והתפרש עד אזור קיסריה בצפון וגבול מצרים בדרום. לעומת זאת ירד מאוד מעמדה של עכו, ממרכז פלך (ולאית) הפכה עתה למחוז (סנג'ק); ואילו שכם, שעד אותה עת נספחה לירושלים, הייתה בשנת 1858 למחוז, ושני המחוזות הללו השתייכו לפלך ביירות. עצם פיצולה של הארץ לכמה מחוזות התלויים במרכזים שונים ונפרדים העיד אף הוא על רצונם של העות'מאנים לחזק את שליטתם באזורים השונים ולמנוע את ליכודם ליחידה אחת. חלוקה זו אף השפיעה על מיקומן של הנציגויות הקונסולריות. וכמו כן היא השפיעה על התפרושת היישובית של בני החסות הקונסולרית, אשר מטבע הדברים מעוניינים היו בסמיכות נציגות קונסולרית בכירה או לפחות סוכנות קונסולרית.

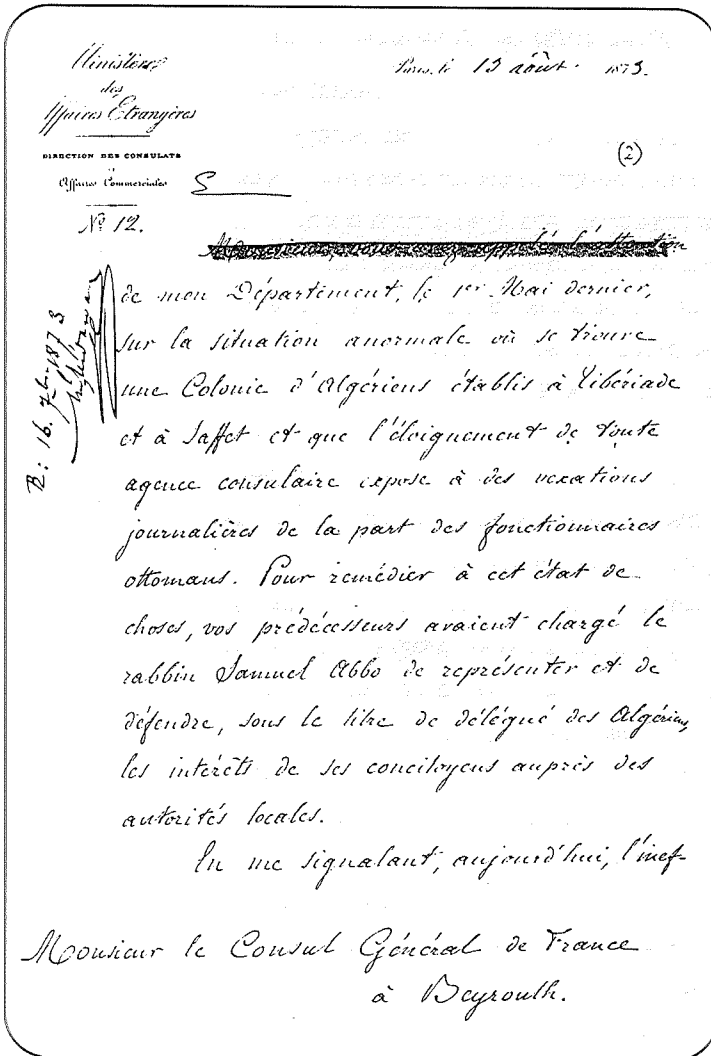
8 ורסיי, 14 באוקטובר 1873, שם, תיק מס' 241; פ'נה, 9 בפברואר 1874, שם, תיק מס' 241.
9 פריז, 31 בינואר 1879, שם, תיק מס' 241; ביירות, 14 בדצמבר 1878, שם, תיק מס' 241.

רוב יהודי אלג'יריה שהיו בארץ-ישראל בתקופה הנדונה התרכזו לפיכך בגליל (בצפת ובטבריה), שכן הגליל היה כפוף לקונסול הצרפתי בביירות; בירושלים הוקמה קונסוליה צרפתית רק בשנת 1843, ואם כי היו יהודים אלג'ירים שהתיישבו בירושלים, הרי בשנים 1817-1843 נטו בדרך כלל

להתיישב בגליל. הדבר מסביר את שפע המידע על הגליל ועל תושביו ממוצא אלג'ירי (מוסלמים שנמנו בעיקר עם נאמניו של עבד אלקאדר, ושהתיישבו בכמה כפרים מסביב להר תבור, ויהודים), המצוי בארכיון הקונסוליה הצרפתית בביירות (ארכיון נגט). החלוקה המנהלית העות'מאנית, שהפרידה בין המחוז הצפוני לבין מחוז ירושלים, שהיה מחוז מנהלי נפרד, ושבו פעלו רוב הקונסוליות משנות הארבעים של המאה התשע-עשרה, יצרה בעיות על רקע מנהלי. עד למינוי סגן הקונסול שמואל עבו היו הקונסולים הקרובים לצפת ולטבריה, המשנה לקונסול הצרפתי בחיפה והסוכן הקונסולרי בעכו, אחראים לביטחונם ולשלומם של יהודי הגליל בני החסות הצרפתית. על רקע זה מתבררת חשיבות מינוים של הסוכנים הקונסולריים עבו (ועמיתיהם) בגליל, שכן הם יכלו לטפל בבני החסות הצרפתית באופן בלתי אמצעי.

הזיקה של יוצאי אלג'יריה לנציגות הקונסולרית הצרפתית בגליל נוגעת לדילמה שניצבה בפני הדיפלומטיה הצרפתית ומספקת תשובה על השאלה מדוע לא נסחפה צרפת לתחרות הבין-

מעצמתית על גיוס בני חסות קונסולרית אירופית. צרפת התלבטה באשר למהגרים ממוצא אלג'ירי שהשתקעו במזרח: האם עקב הכיבוש הצרפתי ייהנו מחסות צרפתית או שמה יהיו כפופים לריבונותו של הריבון הישן, האימפריה העות'מאנית? מצד אחד רצתה צרפת להיפטר מהלאומנים האלג'ירים שפנו מזרחה לאחר ששירתו בנאמנות את גדול המורדים האלג'ירים, עבד אלקאדר, ומצד אחר לא רצתה לאבד את אהדת אלה מבני החסות שהחליטו לשמור על קשר עם אלג'יריה. מתוך כך הקפיד

התדיינות צרפתית בעניין הקמתה של סוכנות קונסולרית בגליל, אוגוסט 1873

המנהל הצרפתי למנוע שימוש כוזב במוצא האלג'ירי.¹⁰ בנסיבות אלה סבלה המדיניות הצרפתית מערפול והוסר עקביות מרצון.

א. החסות הקונסולרית הצרפתית בגליל

1. הלכה למעשה

החסות הצרפתית בארץ-ישראל במאה התשע-עשרה נתנה הגנה מפני שרירות הלב של המערכת המשפטית העות'מאנית-המוסלמית, העניקה ביטחון אישי ומנעה מיסוי מוגזם. החסות הקונסולרית הוענקה לנתינים צרפתים באורה בלתי מחייב מצדה של צרפת, וצרפת יכלה לשקול מחדש שוב ושוב את נוהלי החסות בהתאם לאינטרסים שלה. היא שמרה לעצמה את הזכות להטיל סנקציות על בני חסות שלא הקפידו על הגהלים האדמיניסטרטיביים הקשורים לחסות, והחמורה שבסנקציות הייתה ביטול החסות. למעשה אפשר היה לשלול מטעמים שונים את החסות ממי שכבר זכו לה. ואכן בשנת 1855 הוחלט לשלול את הנתינות הצרפתית מכל מי שנעדרו מאלג'יריה במשך שלוש שנים רצופות, והם היו בחזקת עוזבים לצמיתות.

עקב הצו של נפוליאון השלישי (Senatus Consulte) משנת 1865 שלפיו יכלו היהודים האלג'יריים לקבל אזרחות צרפתית על פי מפתח אישי ובתנאים מסוימים, שהחשוב בהם היה ויתור על המעמד האישי, הייב היה כל יהודי אלג'ירי שהתגורר מחוץ לארצו להירשם בקונסוליה שבמקום מגוריו ולהתייצב בה מדי שנה בשנה. כך חודשה אפוא החסות הצרפתית. צו כרמיה (1870), שהעניק ליהודי אלג'יריה באורה קולקטיבי אזרחות צרפתית, חיזק את תוקף החסות הצרפתית, ומעתה לא דובר עוד על ביטולה. אולם היהודים האלג'יריים בארץ-ישראל לא תמיד הוכרו כאזרחים צרפתים ללא סייג, כפי שהיה על אדמת אלג'יריה, והעדיפו את הסטטוס הזה, שכן החסות הצרפתית לבדה, להבדיל מאזרחות, העניקה ביטחון והגנה של צרפת מבלי לוותר על המעמד האישי, דבר שאפשר ליהודים ליהנות משני העולמות – זכויות קונסולריות מצד אחד ושמירה על אורח חיים יהודי על פי ההלכה ללא סייג מצד אחר. יש לציין כי בד בבד נתמעטה העלייה מאלג'יריה החל משנת 1870, בשל הכרסום שחל בזיקה לארץ-ישראל בעקבות האמנציפציה. מכל מקום עד 1914 חלה החסות הצרפתית על יהודים, נוצרים ומוסלמים מאלג'יריה בארץ-ישראל, על פי מדיניות התנזימאת והקפיטולציות, והם היו זכאים לה בלי מחויבות סוחפת צרפתית אלא תוך דיון ענייני ואישי בכל מקרה ומקרה לגופו.¹¹

צפת וטבריה היו מוקד של היהודים והמוסלמים בני החסות הצרפתית, שטופלו בידי הסוכנות

10 מ' אליאב, ארץ ישראל ויישובה במאה הי"ט, ירושלים תשל"ח, עמ' 31-74; ט' פארפיט, 'הקונסוליה הצרפתית והיישוב היהודי בארץ ישראל במאה הי"ט', קתורה, 5 (תשרי תשל"ח), עמ' 144-161; T. Parfitt, *The Jews in Palestine*; 1800-1880, London 1987, ch. 8; R. Neuville, *Heurs et malheurs des consuls de France à Jérusalem*, I-II, Jérusalem 1947-1948

11 ש' שורצפוקס, 'יהודי אלג'יריה בצפון הארץ והחסות הצרפתית', שלם, ג (1981), עמ' 333-349; הנ"ל, 'בין ארץ ישראל למרוקו הצרפתית, 1912-1914', פעמים, 24 (1985), עמ' 93-98; הנ"ל, 'העלייה מצפון אפריקה לאחרי כיבוש אלג'יריה בידי צרפת', שם, 38 (1989), עמ' 109-123.

הקונסולרית הצרפתית שניהלו בני משפחת עבו. במקביל פעלה הסוכנות הקונסולרית הצרפתית בחיפה, וזו טיפלה יותר בנוצרים בני החסות הצרפתית.

יעקב חי עבו ערך מפקד של תושבי צפת שהיו בני חסות צרפתית (1887), ובהתאם למדיניות הניפויה של בני החסות המוסלמים שנקטה צרפת בגליל התנה את המשך חסותם בקיום תנאים מסוימים. הוא אף פנה אל הקונסול הכללי בביירות ועדכן אותו בעניין זה, תוך שהוא מנפה אלג'ירים מוסלמים מרשימת בני החסות הצרפתית בגליל, באמתלה שאינם מקפידים למלא את חובותיהם האזרחיות כלפי סוכנות קונסולרית זו.¹²

גם בשנות התשעים של המאה התשע־עשרה היה היחס לנתינים המוסלמים חשדני, ויעקב חי עבו נזקק לא פעם להנחיות פרטניות כדי שלא תיפגע מדיניות זו. בד בבד הוא ביקש מהקונסוליה בביירות הנחיות כיצד לנהוג בשלטונות העות'מאניים, שביקשו להאט ולשבש את תהליך הענקת החסות האירופית בכלל והצרפתית בפרט.¹³

ב־22 בנובמבר 1896 נדרש יעקב חי עבו לפרשיית שני רוכבי פרדות שפרדותיהם הותרו על ידי השלטונות. הוא פנה אל הקונסול הכללי בביירות בבקשה שיבוא לקראתם, משום שהם מתפרנסים מן הפרדות. פרשייה זו, בגלית ככל שהייתה, ממחישה את הירידה לפרטים שאפיינה את פעילותו של הסוכן הקונסולרי ואת תשומת הלב לאדם הפשוט וכן החסות הצרפתית באשר הוא.¹⁴ יעקב חי עבו פעל במרץ ובתקיפות למען החסות הצרפתית אפילו תוך סיכון אישי ומשפחתי.¹⁵ צרפת בהחלט ראתה בחיוב את הענקת החסות הצרפתית ליהודים האלג'ירים, אולם דומה כי בראשית המאה העשרים הקפידו הרשויות הצרפתיות ביתר שאת גם עם היהודים, הן כדי לא להצטייר כנוקטות מדיניות מפלה והן בשל ניסיונותיהם של יהודים צפון אפריקאים שלא היו אלג'ירים לקבל את החסות הצרפתית.¹⁶

2. המיעוטים בגליל

בני מיעוטים רבים ישבו בגליל במאה התשע־עשרה – מוסלמים, נוצרים, צ'רקסים, בדווים ודרוזים. יותר מכל תבל ארץ אחר שימש הגליל אבן שואבת לקבוצות דתיות ואתניות שונות. הסביבה ההררית והריחוק ממוקדי השלטון הפכו אותו למקלט נוח לקבוצות קטנות שהיו מאוימות על ידי הרוב העוין. הארכיון הקונסולרי שלפנינו שופך אור גם על מערכת היחסים של אותם מיעוטים עם היהודים על רקע השלטון העות'מאני.

- 12 צפת, 8 בנובמבר 1886, שם, תיק מס' 140; חיפה, 24 בנובמבר 1887, ארכיון עבו, מס' 140; חיפה, 25 בנובמבר 1887, שם, תיק מס' 140.
- 13 צפת, 19 במרס 1893, שם, תיק מס' 311; צפת, 29 באפריל 1897, שם, תיק מס' 241.
- 14 צפת, 22 בנובמבר 1896, שם, תיק מס' 241.
- 15 צפת, 13 בינואר 1896, שם, תיק מס' 241; צפת, 29 בספטמבר 1898, שם, תיק מס' 241. במכתב הראשון ציין יעקב חי עבו שהיה עד לפציעת בנו מאיר בידי חיילים תורכים שהתנכלו לנתינים צרפתים; הם פצעו את מאיר עבו מפני שגונן על אותם נתינים.
- 16 צפת, 21 באוקטובר 1903, שם, תיק מס' 241; צפת, 21 ביוני 1905, שם, תיק מס' 241; צפת, 13 בדצמבר 1895, שם, תיק מס' 241; צפת, 24 ביוני 1905, שם, תיק מס' 241; צפת, 24 בדצמבר 1905, שם, תיק מס' 241.

במכתביו אל הקונסול הכללי בביירות מאוקטובר ומנובמבר 1895 תיאר יעקב חי עבו את המתיחות ששררה בין הדרוזים שבחורן לבין המתואלים (Mutawles), מוסלמים שיעים שחיו בגליל הלבנוני ובגליל העליון, בהונין-מרגליות ובנבי-יושע, ושהיו ידועים בעוינותם למיעוטים אחרים. תפקידו של הסוכן הקונסולרי הצרפתי חייב אותו לדווח על אודות המתרחש במרחב שלו, והוא עשה זאת בפירוט ואף ניתח את האירועים. הוא הביע את חששו כי הדרוזים עלולים לפלוש לאזור צפת ולפגוע בנוצרים וביהודים, כפי שהיה בעבר. בשל רגישות הנושא שיגר את האיגרות בסיווג 'סודי'.¹⁷ בדיווחו במכתבו מנובמבר 1895 באה לידי ביטוי דאגה רבה עד כדי חשש לפרוץ מלחמה, וזאת במיוחד עקב היעדר אמצעי הגנה לאירופים השוהים בגליל.¹⁸

הסוכנות הקונסולרית הצרפתית נרתמה להגנתו של המיעוט הקתולי בטבריה. הקהילה הקתולית בגליל נדחקה לקרן זוית במינניים לבית הדין הנוצרי בטבריה. אף שהקהילה היוונית האורתודוקסית הייתה מיעוט זעיר בעיר טבריה ומנתה רק ארבע משפחות, לעומת העדה הקתולית, שמנתה 260 נפשות, מינו השלטונות העות'מאניים אב בית דין מקרב היוונים האורתודוקסים. יצחק עבו, שהיה נציגה של צרפת - מגנת הקתוליות בארץ-ישראל - נענה לפניית הקתולים במרס 1901 להפציר בשלטונות לטובתם, ובכך יצר לחץ דיפלומטי צרפתי על העות'מאנים. בנסיבות אלו נרקמה שותפות בגליל בין ראשי המנהיגות היהודית למנהיגות הקתולית, תופעה כמעט לא

17 צפת, 17 באוקטובר 1895, שם, תיק מס' 241. על התופעה ההיסטורית-הגאוגרפית של מיעוטים הנוטים להתיישב הרחק ממוקדי השלטון ראו: ר' פלג (עורכת), צפון הארץ: גליל, גולן ועמקים לאורך הדורות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 423-458. כמה נתונים דמוגרפיים: בשנות השישים ובראשית שנות השבעים של המאה התשע-עשרה הייתה אוכלוסיית צפת כ-9,000 נפש, מתוכם כ-4,000 יהודים. כשני שלישים מן היהודים היו אשכנזים, וכשליש - ספרדים. בשנות השבעים ובשנות השמונים הייתה עלייה יהודית גדולה, ומספר היהודים בעיר הגיע לכ-6,500 מתוך אוכלוסייה כוללת של 12,000-13,000 נפש בקירוב. בראשית המאה העשרים הגיעה האוכלוסייה היהודית לשאי גודלה ומנתה יותר ממחצית האוכלוסייה בעיר, שהגיעה לכ-20,000 נפש בקירוב. האוכלוסייה המוסלמית נאמדה בכ-5,000 עד כ-9,000 נפש במהלך שנות השבעים ועד שנות התשעים של המאה התשע-עשרה. בשנות השישים ובראשית שנות השבעים של המאה התשע-עשרה הייתה האוכלוסייה היהודית בטבריה כ-2,000 נפש מתוך אוכלוסייה כללית של כ-3,500 נפש. משנות השמונים של המאה התשע-עשרה עד לראשית המאה העשרים גדלה האוכלוסייה היהודית בעיר מ-2,400 נפש עד לכ-4,100 נפש בקירוב - מתוך אוכלוסייה כללית של כ-4,000 עד 6,000 נפש בקירוב. בכל התקופה הנדונה היה אפוא רוב יהודי בעיר. האוכלוסייה המוסלמית בטבריה נעה בין 1,300 נפש בשנות השישים של המאה התשע-עשרה ל-1,700 בראשית המאה העשרים. המיעוט הנוצרי בצפת ובטבריה נאמד בתקופה הנדונה בכמה מאות איש, ורובם היו קתולים (במיוחד בטבריה). הקהילה היהודית האלג'ירית הייתה חלק בלתי נפרד מהעדה המערבית (הצפון אפריקאית) בארץ-ישראל במאה התשע-עשרה. המשת המפקדים של מונטיפיורי מורים כי קהילה זו הייתה דומיננטית בעדה המערבית בשנת 1839 (92 אחוזים); בשנת 1855 היא הייתה כמחצית העדה המערבית (47 אחוזים); החל מאמצע שנות השבעים הייתה מיעוט בעדה המערבית (20 אחוזים). בשנות השלושים של המאה התשע-עשרה היו בארץ-ישראל כ-200 משפחות של יהודים יוצאי אלג'יריה בעלי חסות צרפתית, רובם בגליל (166 משפחות), ומיעוטם בירושלים (6 משפחות) וביפו (8 משפחות); בשנות הארבעים ידוע על 40 נפש בעלי חסות צרפתית בירושלים; משנות השמונים של המאה התשע-עשרה עד ראשית המאה העשרים היו על פי המקורות 240 משפחות יהודיות אלג'יריות בעלי חסות צרפתית בגליל וכ-500 נפש בעלי חסות צרפתית בירושלים. מבוסס על: נ' שור, תולדות צפת, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 204-214; שלושת מאמריו של שוורצפוקס (לעיל, הערה 11); מ' בן יעקב, 'עליית יהודי צפון אפריקה לארץ ישראל במאה הי"ט', דברי הקונגרס העולמי הי"א למדעי היהדות, ירושלים 1994, כרך ג, עמ' 208-214.

18 צפת, 10 בנובמבר 1895, ארכיון עבו, שם, תיק מס' 241.
19 טבריה, 28 במרס 1901, שם, תיק מס' 241.

ידועה.¹⁹ יצחק עבו טיפל גם בבנייה לא חוקית במנזר הקתולי בכפר-נחום שעל חוף הכינרת.²⁰ עמדותיו של יצחק עבו כנציג קונסולרי אובייקטיבי ואף כמייצג באהדה - מתוקף תפקידו - את

האינטרסים הצרפתיים הקתוליים לא מנעו ממסד הכמורה הקתולי בגליל לתקוף אותו בטיעונים בעלי נימה אנטישמית מובהקת; דומה כי יצחק עבו לא התיר לנוצרים לחצות קווים בלתי נסבלים מבחינתו, דוגמת פעילות מיסיונרית.²¹

3. יחסי גומלין בין נציגים קונסולריים ודיפלומטיים

בצד שיתוף הפעולה המלא בין קונסולים אירופים כמה שנוגע לקיום מדיניות הקפיטולציות באימפריה העות'מאנית,²² היו בגליל קשרים בין-קונסולריים אישיים ויומיומיים. בגליל ובאזורים שמחוץ לירושלים היו סגני קונסולים אירופים יהודים רבים: סגן הקונסול הבריטי ביפו חיים אמזלג, סגן הקונסול הבריטי בעכו אברהם פינצ'י, סגן הקונסול הבריטי בצפת מרדכי (מרקוס) סגל, הסוכן הקונסולרי הגרמני בצפת פסח ריפמאן, וגם בתפקיד הסוכן הקונסולרי האוסטרי בצפת שימש תחילה באופן זמני יהודי, ובשנת 1860 מונה באופן רשמי נוצרי מפולין, ג'ובני מיקלסיאביץ. דומה כי הממשל העות'מאני והמעצמות

הזרות העדיפו למנות לתפקידים קונסולריים יהודים בעלי מעמד חברתי וכלכלי גבוה שהיו מקובלים בקהילה הצפתית ועל השלטון העות'מאני.²³

20 טבריה, ללא תאריך, שם, תיק מס' 241.

21 פריז, 9 באפריל 1904, שם, תיק מס' 241; צפת, 21 ביוני 1904, שם, תיק מס' 241.

22 מ' אליאב, 'פעילותם של נציגי המעצמות הזרות בארץ ישראל במאבק על העליה ורכישת קרקעות בסוף המאה הי"ט', קתדרה, 26 (טבת תשמ"ג), עמ' 117-132; 'פרידמן, 'משטר הקפיטולציות ויחסה של תורכיה לעליה וההתיישבות, 1856-1897', שם, 28 (תמוז תשמ"ג), עמ' 47-63.

23 התארים סגן קונסול וסוכן קונסולרי נראים דומים, והם מתחלפים תדיר בארכיון עבו. לעתים אף אנשים שלא הוכרו רשמית כסוכנים קונסולריים או כסגני קונסול, נתפסו כך בעיני בני דורם, ראו: שור (לעיל, הערה 17), עמ' 207. חוקר הטבע הנודע האנגלי הנרי בייקר טריסטראם סיפר שיהודים שימשו סוכנים קונסולריים של פרוסיה ואוסטריה

Agence Consulaire de France Saïgh, Avril 10 1886.

Saffed & Sidaria.

Monsieur le Comte de Sidiévil.
Consul General de France à Saïgh.

Monsieur, j'avais voulu bien d'aller moi-même à Beyrouth pour vous représenter mes félicitations et mes respects et de vous dire: Soyez bien venu en notre pays.

Malheureusement il m'est impossible en ce moment de m'absenter de la ville de Saffed et j'envoie mon frère, M. Chakir Chakir, qui me représentera auprès de vous.

J'espère, Monsieur, que vous aurez pour moi la même bonté que votre aimable prédécesseur à ce pour moi, à qui je dois tant de reconnaissances.

Acceptez, Monsieur le Consul General, mes félicitations et mes respects comme les salutations sincères de votre serviteur

Messain-Franzi Pacha

ברכת הרב יעקב חי עבו אל הקונסול החדש של צרפת בבירות, 10 באוקטובר 1886

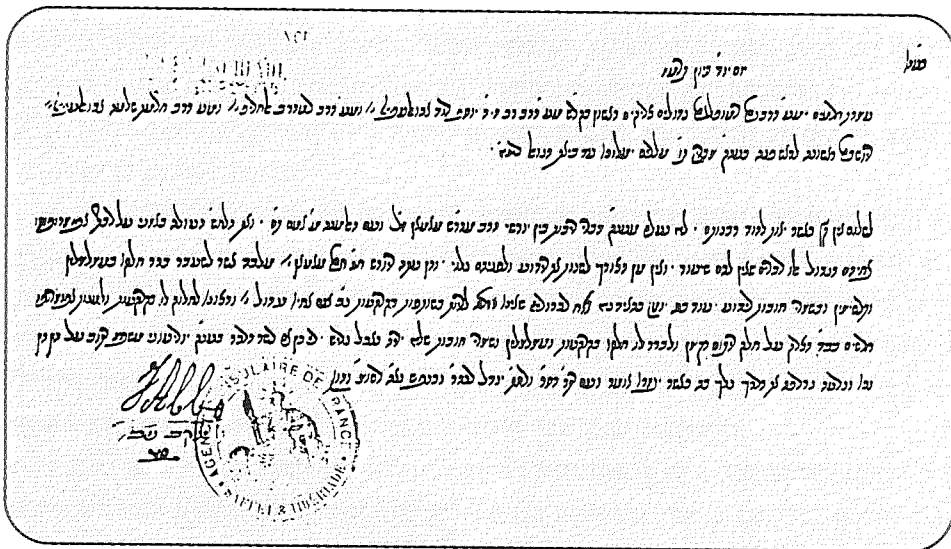
אין זה מקרה שהארכיון של משפחת עבו חושף מערכת יחסי גומלין הדוקים למדי בין הנציג הקונסולרי הבריטי לזה הצרפתי בגליל בכלל ובצפת בפרט, שכן מעבר לקשרים הקרובים בין צרפת לאנגליה בארץ-ישראל דומה כי התהוותה מערכת קשרים בלתי אמצעית בין הנציגים הקונסולריים היהודים. יעקב חי עבו היה אפוא כתובת גם לנתינים בריטים. הוא דיווח לקונסול הכללי בביירות על נתין בריטי שהיה נתון לשרירות לב השלטונות, ושעל כן היה לו למגן ולמחסה, ועקב כך פגזו בו באלימות.²⁴ יעקב חי עבו התלונן על תוקפנותו של הקימאקאם בפרשה זו, ותלונה זו הלכה והסתעפה עד לחקירת השלטונות.²⁵

בעת ביקורו של הקונסול הכללי הבריטי בצפת ניסה יעקב חי עבו להתחקות אחר מניעה של בריטניה, ונדדע לו כי מטרת הביקור הייתה להסב כ-300 נתינים רוסים לנתינות הבריטית.²⁶ אכן התחרות הקולוניאלית היה צדה האחר של מערכת היחסים הבין-קונסולריים, והיא לא פסחה על הסוכנים הקונסולריים ממשפחת עבו. יצחק עבו נדרש לחוות דעתו על המתיתות שנוצרה בין הסוכן הקונסולרי הגרמני לקאימאקאם של טבריה, שמחה בקולניות על הנפת דגל גרמניה על בניין הסוכנות הקונסולרית בעיר. עבו הסביר כי לא נכח בטבריה בעת התקרית, וכי שמע על אודותיה מפי עמית גרמני שבא לתחקר את האירוע. מעניינת נימת הסולידריות האירופית באיגרת זו, סולידריות שהייתה רצויה למעצבי המדיניות הצרפתית בביירות. אולם ניתן לזהות בין השיטין עמדה זהירה שנועדה להגן על האינטרס הצרפתי: יצחק עבו הפציר בקונסול הכללי בביירות לדרוש חקירה דומה מטעם הרשויות הצרפתיות, על מנת שלא תיפגע הסוכנות הקונסולרית הצרפתית בטבריה והגליל.²⁷

בצפת, מצב שנמשך עד 1898, ראו: ה"ב טריסטראם, מסע בארץ ישראל לחקר חיי הארץ וטבעה: יומן, 1863-1864, ירושלים תשמ"א, עמ' 581 (תרגום: ח' בן-עמרם). הרב רחמים יוסף אופלטקה כתב בעקבות מסעו מירושלים למירון (1876) הערכה הדומה לזו של טריסטראם על תופעת סגני הקונסולים היהודים בארץ-ישראל בכלל ובצפת בפרט: 'האב"ד' (האב בית דין) הוא הרב המופלא המפורסם כמוהר"ר [כבוד מורנו הרב ר'] שמואל עבו יצ"ו [ישמרנהו צורו ויחיהו] חכם ללב והוא ויצי קונסול [סגן קונסול] צרפת. פה נמצאים עוד שני ויצי קונסולין אשכנזים, ה"ה הישיש ונכבד הרופא פסח ריפמאן לממשלת אשכנז [גרמניה], והרב הגביר ר' מרדכי לוי לממשלת בריטאניא. ולממשלת עסטרייך [אוסטריא] אינו מאב"י [מאחינו בני ישראל, דהיינו אינו יהודי] 'א' יערי, מסעות ארץ ישראל, רמת-גן תשל"ו, עמ' 632. הנוסע האיטלקי אנג'לו דה גוברנטיס מסר כי יעקב חי עבו ביקש שיסייע לו להשיג עבור בנו מאיר תפקיד קונסולרי בקונסוליה האיטלקית; אחיו של הנוסע האיטלקי היה הקונסול האיטלקי בביירות. ראו: שור (שם), עמ' 207; A. de Gubernatis, *In Terra Santa*, Milano 1899, pp. 386-387. לפרשייה זו אין כמוהן הדים בארכיון עבו. דומה כי לא היה לעניין זה המשך, אולם הוא מלמד על חשיבותה של הפעילות הקונסולרית בעיני בית עבו, פעילות שנתפסה כאפיק השפעה משמעותי ורבגוני. יש להדגיש כי בגליל נהוג היה שהמשרה הקונסולרית עברה בירושה במשפחה. כך היה במשפחת עבו, וכן במשפחת מיקלסיאביץ, שהחזיקה במשרת הסוכן הקונסולרי האוסטרי בצפת - תחילה שימש במשרה זו ג'ובני מיקלסיאביץ, אחריו, החל משנת 1879, בנו יוסף, ולבסוף, בשנים 1906-1918, נכדו קרל לדיסלאוס; ובדומה לכך נתמנו בני משפחת כהן מפרס לסוכנים קונסולריים של פרס בצפת - ראשון להם היה יצחק שלום הכהן, ובנו רפאל שימש בתפקיד זה בראשית המאה העשרים. עיינו: ר' מרום, 'קהילת צפת, 1881/2-1917', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, תשנ"ז, עמ' 78-86; מ' אליאב, בחסות ממלכת אוסטריה: מבחר תעודות מארכיון הקונסוליה האוסטרית בירושלים, 1849-1917, ירושלים תשמ"ו, עמ' 111-113, 189, 233, 447; הנ"ל, היישוב היהודי בארץ ישראל בראי המדיניות הגרמנית, תל-אביב תשל"ג; ר' קרק ו' גלס, יומים ספרדיים בארץ ישראל: משפחת אמולאג, 1816-1918, ירושלים תשנ"ג.

24 צפת, 2 ביוני 1892, ארכיון עבו, תיק מס' 311.
 25 צפת, 9 ביוני 1892, שם, תיק מס' 241.
 26 צפת, 3 בדצמבר 1896, שם, תיק מס' 241.
 27 טבריה, 6 באוגוסט 1900, שם, תיק מס' 241; צפת, 21 באפריל 1905, שם, תיק מס' 241. על פי אותו היגיון

4. שאלות משפטיות הנובעות מהתנגשות בין המערכת המשפטית העות'מאנית, הצרפתית והעברית על פי שיטת המילת, שהייתה נהוגה באימפריה העות'מאנית, זכתה האוטונומיה היהודית לגיבוי שלטוני, ולפיכך המשפט העברי בא לביטוי ברוב תחומי החיים היהודיים, ברמת הפרט והקהילה. אולם עם עידן התבזימאת עלה מעמדו של המשפט הקונסולרי שנהג במדינות האם. במקום אחר עסקתי בבעיות משפטיות שנבעו מהבדלים בין הקודיפיקציה העברית לזו הצרפתית באלג'יריה;²⁸ אולם בארץ-ישראל היה הדבר סבוך שבעתיים, בשל האלמנט המשפטי העות'מאני ובשל העמדה העוינת של השלטונות העות'מאניים כנגד המסד הקונסולרי האירופי - שני גורמים אלה הגבירו את חוסר היציבות של מערכת המשפט המקומית.

פנייה של הרב יעקב חי עבדו לדייני טבריה בעניין סכסוך כלכלי, 'בסיוון תרמ"ז

במסמכי הארכיון הקונסולרי של משפחת עבדו נדונות בעיות משפטיות שונות. הבולטת שבהן היא שאלת הירושה, ולא בכדי. לשאלת הירושה משמעויות כלכליות כבדות משקל. המשפט הצרפתי אינו מתחשב כלל במיקומו הגאוגרפי של היורש, לא כן המשפט העות'מאני; ואילו על פי המשפט העברי הירושה היא רק לבנים והבכור זוכה למעמד עדיף. במספר מקרים המופיעים בארכיון ניסו הרשויות העות'מאניות למנוע מכול וכול דריסת רגל של המשפט הקונסולרי הצרפתי, אך ללא הועיל.²⁹

הקפיד יצחק עבדו לדווח על נוכחות אירופית בגליל, למשל על משלחת ארכאולוגית גרמנית באזור צפת, ואף בירר את לגיטימיות החפירות; ראו להלן, הערה 49.
 28 ראו בספרי (לעיל, הערה 4), עמ' 123-130; וכן: R. Berg & M. Urbach-Bornstein, *Les Juifs devant le droit français*, Paris 1984.
 29 צפת, 26 במאי 1886, ארכיון עבדו, תיק מס' 140; צפת, 27 בינואר 1892, שם, תיק מס' 311; צפת, 16 בדצמבר 1895, שם, תיק מס' 241; טבריה, 28 במרס 1897, שם, תיק מס' 241; טבריה, 10 בספטמבר 1900, שם, תיק מס' 241.

5. יחסי הגומלין בין השלטונות העות'מאניים לשלטונות הצרפתיים

עם התערערות מעמד השער העליון בארץ-ישראל במחצית השניה של המאה התשע-עשרה גברה המתחנות בין הממסד הקונסולרי בכלל והצרפתי בפרט לבין השלטונות העות'מאניים, והדבר ניכר בהחלט בארכיון הנדון. גם השאלות המשפטיות שמערכת המשפט העות'מאנית וזו הצרפתית היו חלוקות בהן פגעו לעתים בקשרים של הממסד הקונסולרי עם השלטון העות'מאני, וכן העמידו במבחן את אמינות הסוכנות הקונסולרית הצרפתית ואת נאמנותה לצרפת; לעתים החליש הדבר את מעמדם של הסוכנים הקונסולריים בקרב בני המקום ולעתים חיזקו, בשל אהדת בני המקום.

תקרית שאירעה בין השלטונות לבין נתין בריטי שבא למצוא מחסה אצל יעקב חי עבד עוררה מתחנות בין הסוכן הקונסולרי הצרפתי לבין השלטונות העות'מאניים. יעקב חי עבד לא הסכים למחול לרשויות בטבריה על העלבונות שהוטחו בצרפת ובנציגה, והדבר עורר דאגה בקרב בני החסות הצרפתית.³⁰ יעקב חי עבד לא שקט עד שנחה דעתו מטיפול הרשויות בתקרית המבישה הזו. הוא כתב על כך בהרחבה אל הקונסול הכללי בביירות, ואף פירט במכתבו את חשדותיו באישים לא אמינים שהיו קשורים בתחקיר הפרשה.³¹

אין ספק שטיפול מסור כזה עלול היה לפגוע בקשריו של הסוכן הקונסולרי ולשבש את יחסיו עם השלטונות. אולם בשלהי המאה התשע-עשרה שררה בארץ-ישראל אווירת תוהו ובוהו, ויעקב חי עבד נהג בהתאם לנורמות המקובלות במזרח, שבו מכבדים את בעל הכוח ומתפייסים בנקל אם יש צורך בכך. הרב עבד נקט בדרך כלל גישה טקטית שלפיה יחסי צרפת-תורכיה בארץ-ישראל צריכים להתנהל ברמת הקונסוליה הכללית בביירות ולא ברמת הסוכנות הקונסולרית המקומית. כך לא צומצמו ממדי הסוגיות המטופלות וגם נשתמרה יוקרתו של הסוכן הקונסולרי.

יעקב חי עבד לא היסס לחשוף את שחיתות הפקידות העות'מאנית, הן זו הגבוהה והן הנמוכה. הוא הצביע על הקשיים שהערימה הפקידות הזו על הנתינים הצרפתים, יהודים כנוצרים, במיוחד במה שנוגע לרכישת נכסי דלא ניידים.³² הוא לא היסס אף לפעול להדחתו של הקאימקאם של טבריה, שפגע תכופות בבני חסות צרפתית,³³ והציג לפני הקונסול הכללי בביירות תמונה מלאה של מצבם הקשה של הנתינים הצרפתים בגליל במיוחד מאז הגעתו של הקאימקאם החדש.³⁴

בתיעוד שבארכיון הקונסולרי משתקפת כמובן גם מערכת היחסים של המערכת הקונסולרית הצרפתית בגליל עם המטרופולין בצרפת – אם דרך הקונסוליה הכללית בביירות אם במישרין עם הקיי ד'אורסיי בפריז. ברי כי ארכיון זה הוא בבואה של האינטרס הצרפתי בארץ-ישראל, אולם במסמכיו נזכרים גם עניינים צרפתיים מובהקים, למשל רצה נשיא הרפובליקה הצרפתית מ"פ קרנו (M.F. Sadi Carnot) ב־25 במאי 1894. ברבע האחרון של המאה התשע-עשרה גאתה האלימות

30 טבריה, 4 ביוני 1892, שם, תיק מס' 311.

31 טבריה, 9 ביוני 1892, שם, תיק מס' 311; צפת, 11 ביולי 1892, שם, תיק מס' 311.

32 טבריה, 17 בנובמבר 1898, שם, תיק מס' 241.

33 טבריה, 29 במרס 1897, שם, תיק מס' 311. זוהי עצומה שעליה חתמו עשרים ושישה יהודים אלג'יריים מנכבדי הקהילה בטבריה.

34 צפת, 4 בנובמבר 1897, שם, תיק מס' 311.

הפוליטית באירופה, אשר הייתה שסועה במתיחויות קולוניאליות ונערכה למעשה למלחמת העולם, ושיאו של הטרור הפוליטי היה בהתנקשות בארכידוכס האוסטרי פרנץ פרדיננד בסרייבו (1914). הסוכן הקונסולרי יעקב חי עבו קיים בצפת טקס התייחדות לציון האירוע הדרמטי. בנאומו באותו מעמד הציג את המושבה הצרפתית בגליל כיתד נאמן לצרפת וכמושבה מגובשת, ועם זאת הקפיד להיות זהיר ואדיב כלפי השלטונות העות'מאניים.³⁵

עניין צרפתי נוסף הבא לידי ביטוי בארכיון של משפחת עבו נוגע לתרבות צרפת בגליל. ברצותו לקדם תרבות זו ואת החינוך הצרפתי בארץ-ישראל המליץ יעקב חי עבו להעניק למנהל בית הספר כ"ח בצפת את הפרס הצרפתי היוקרתי *Palme Académique*.³⁶

ב. המפעל היישובי של הסוכנים הקונסולריים בני משפחת עבו

1. מכוא

המדיניות היישובית של הסוכנים הקונסולריים ממשפחת עבו השתלבה היטב במדיניות הקונסולרית האירופית, אם כי נבדלה ממנה במניעה: כסוכנים קונסולריים אירופיים פעלו ממניעים אימפריאליים, ואילו כרכנים הם פעלו ממניעים יהודיים גרידא – גאולת אדמות ארץ-ישראל וקיום מצוות יישוב הארץ והמצוות התלויות בארץ. אכן הסוכנים הקונסולריים ממשפחת עבו ידעו לנצל היטב את המנגנון הקונסולרי הטיפוסי של המאה התשע-עשרה בארץ-ישראל, והשכילו לכלכל את צעדיהם כך שהיהודים, שהיו מיעוט שהיה חשוף שנים ארוכות לשרירות לבם של השלטונות העות'מאניים, יזכו למלוא ההגנה והחסות – במישור הפרט ובמישור הקהילה והכלל.

ההיסטוריוגרפיה והמחקר של השנים האחרונות היטיבו עם משפחת עבו פחות מבני דורם; העיתונות העברית, מייסדי המושבות בני העלייה הראשונה, נוסעים ותיירים אירופים – כל אלה הוקירו את בני משפחת עבו, הכירו להם טובה, וראו בהם בעלי חזון ותעודה. דומה שאין תיאור של תפרושת היישובים היהודיים בגליל בשלהי המאה התשע-עשרה שבני עבו (האחים בני עבו, 'בני החכם שמואל עבו') אינם נזכרים בו כמי שעוסקים ברכישת קרקעות.³⁷

אחד האישים האירופים הבולטים שאהד את מפעל ההתיישבות היהודית בכלל ואת פועלה של משפחת עבו בתחום זה בפרט, ולא ממניעים מדיניים-קולוניאליים אלא מתוך השקפה דתית-אנגליקנית-מילנרית, היה לורנס אוליפנט (*Oliphant*).³⁸ אוליפנט הכיר יהודים עוד לפני שבא לארץ,

35 צפת, 9 ביולי 1894, שם, תיק מס' 241; וראו: D. Thomson, *Europe since Napoleon*, Harmondsworth, Middlesex, 1978, p. 417. במעמד זה נאם גם מנהל בית הספר כ"ח בצפת.

36 צפת, 29 באפריל 1895, ארכיון עבו, תיק מס' 311; ביירות, 2 במאי 1895, שם, תיק מס' 311. וראו: "שביט, רוח צרפת ותרבות צרפת ביישוב היהודי בארץ ישראל, 1882-1914", קתדרה, 62 (טבת תשנ"ב), עמ' 37-53; שור (לעיל, הערה 17), עמ' 227-228, 232-235. המדובר באלעזר לוי מנהל בית ספר כ"ח בצפת, שנשלח מטעם הברון א' דה רוטשילד. לבסוף לא נענתה בקשה זו בחיוב על ידי צרפת.

37 מ' טויבנהויז, 'יישוב ארץ ישראל בגליל', המגיד, כ"ט בניסן תרנ"א, עמ' 142-143; הוספה להמגיד, 24, ט"ו בסיוון תרמ"ג, עמ' 199-200. וראו: בן יעקב, 'עלייתם והתיישבותם' (לעיל, הערה 1), עמ' 129-132.

38 נוצרי אנגלי שנולד בקייפטאון, בדרום אפריקה; ביקר תחילה בארץ-ישראל בשנת 1879, ושב לארץ בסוף שנת

במזרח אירופה, בריכוזי הממתינים לעלייה בקושטא, ובין הג'נטלמנים באחדים מטרקליניה של לונדון. בארץ-ישראל פגש באנשי 'היישוב הישן' בערי הקודש ובמתיישבים במושבות הראשונות. אוליפנט הדגיש את ההבדלים שבין היהודים האשכנזים לבין אחיהם הספרדים, ונראה שהוא רחש חיבה רבה יותר לספרדים, אשר לבושם ואורחות חייהם היו קרובים יותר ללבו. הוא ציין שלוש דעות קדומות שחיבלו ביישובה של הארץ על ידי יהודים, והן כי היהודי אינו מסוגל להיות חקלאי, כי הארץ שוממה, וכי שורר בה חוסר ביטחון. אבל הוא הפריך את שלוש הטענות, והוסיף כי הניסיון של המושבות היהודיות מוכיח שאין יסוד לטענות אלה, וכי היהודים מסוגלים להיות מתיישבים מצוינים.³⁹

לורנס אוליפנט

אוליפנט הכיר היטב את מפעלה של משפחת עבו, וראה בו מסד למושבות העתידיות - אלו היו בעיניו המשך טבעי למפעלם של בני עבו. אוליפנט היה בארץ בתקופת המעבר שבין ימי 'היישוב הישן' לימי ראשית העלייה הראשונה. לפחות במה שקשור למשפחת עבו ספק רב אם חש כי התרחש מפנה; הוא ראה לנגד עיניו תהליך אורגני מתפתח ומשתכלל. בשולי תיאור מפורט של מפעל ההתיישבות של בני עבו בגליל שפרסם אוליפנט ב'המגיד', הוסיף עורך 'המגיד' הערה שאינה מקרית לא בתוכנה, לא בעיתויה ולא במיקומה; בהערה זו הזכיר את דעותיו של אוליפנט באשר להתיישבות היהודית וליכולת הסגולית של החקלאי היהודי.⁴⁰

במכתב ששלחה אגודת מייסדי ראש-פינה אל יעקב חי עבו לאחר מקרה מצער של הריגת ערבי בחתונה, ביקשו הכותבים להפיג את המתח בין מתיישבי ראש-פינה לבין ערביי הסביבה במכתב שכולו הלל 'לתלתא אחי' (לשלושת האחים) שכל תוחלתם גאולת הארץ. בני עבו

1882 והתיישב בחיפה ואף בנה למשפחתו מעון קיץ בכפר הדרוזי דליית אלכרמל. מזכירו היה נ"ה אימבר. אוליפנט היה דיפלומט, סופר מתקן דת, הרפתקן, ארכאולוג חובב, סוחר, עיתונאי, הוזה וחווה, חובב ציון וחסיד אומות העולם. נטה אהדה רבה לחלוצים המתיישבים בארץ-ישראל ואף סייע רבות להם; גם לאלו שהתיישבו בגולן (בני-יהודה), דבר שנחשב בזמנו למעשה התיישבותי נועז. הוא הגה תכנית להקים מדינה יהודית בארץ הגלעד בעבר הירדן וכתב על כך את ספרו *The Land of Gilead*, London 1880. הוא הכיר היטב את תושבי הארץ השונים - דרוזים, נוצרים, בהאיים, צ'רקסים, בוסנים, תורכמאנים ומוסלמים. אבל יותר מכול נטה לבו למיעוט היהודי, ראו: ז' וילנאי, חוקרים ותיירים, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 37-40.

39 צ' אילן, 'לורנס אוליפנט וארץ הגלעד', קתדרה, 27 (ניסן תשמ"ג), עמ' 141-162; ל' אוליפנט (תרגום: י' בורלא, מהדיר: ר' זאבי), חיפה: כתבות מארץ ישראל 1885-1885, ירושלים תשל"ו; P. Henderson, *The Life of Laurence Oliphant*, London 1956; A. Taylor, *Laurence Oliphant*, Oxford 1982.

40 הוספה להמגיד, 24, ט"ו בסיוון תרמ"ג, עמ' 199-200. העורך חש בושה לנוכח העובדה שהלל ושבח לתקלאי היהודי באים דווקא מנוצרי: 'בנוגע לה' אוליפהאנט כבר נודעה דעתו ועדותו על אדמת ארץ הקודש כי טובה היא ופורייה... עדותו אמנם יקרה לנו... מאוד יותר מדברי בלע של כל שונאי יישוב ארץ ישראל... חרפה שברה לבנו לשמוע דברי אוליפהאנט, כי עד היום רק נוצרים תמכו את הקולוניסטים העבריים בארץ גליל ולא אחיהם היהודים! אוי לאותה הבושה והכלימה! האדון היקר והנכבד הנ"ל מתפלל על עשירינו המחליטים כי בני ישראל אינם מוכשרים לעבודת האדמה... השר הנחמד הנהו אחד מחסידי אומות העולם המחייב את ישראל! אם נמצאו עוד אחדים משונאי יישוב ארץ ישראל אשר כל אמצעי קודש להם רק לרפות ידי המשתדלים בוה... נקוה כי יאלמו בעל כורחם דומיה'.

היה ויש יתקן תפישתו וחסד ה' וישקו ציון כי יגלה לוקי מושבתי

אל כבוד כ"ש המודיש בקדש. אשד המודיש כה אלו יו דת סמלם בלי כבוד ה' ק"ש קטלו את
 ושדו היותו כה"י אברהם קיש וישקו הקוץ כבוד ה' לוקי י"י קטוב עליוס לרעם
 קרש עזר יתם עלו. להכין סובוט והקפלו:

אמר ד המדיש ק"י ה' אשד ומתלבס דבריס אשדן בן דק ע"י יקדיו. דכרש כבודו בלון רשבו לרעשתי ק"י זמשי עשורו. וישד ירדש על י
 אשד יתקן ק"י אשד על ע"י ה' כ"דק שערל דרשתי שדן על ע"י ה'. וכ"ד שוכרשן ל"י ק"ש לרעשתי תפישת ק"י ע"י אשד. מאלל ארזי ישרולל ק"י אשד
 עליוס דמלמו: וסכו אמרש כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 עליוס דמלמו: וסכו אמרש כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 כ"י ה"י אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 המון שדן ל"י אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד

היה כה"י מ"י ע"י ה' אשד ומתלבס דבריס אשדן בן דק ע"י יקדיו. דכרש כבודו בלון רשבו לרעשתי ק"י זמשי עשורו. וישד ירדש על י
 אשד יתקן ק"י אשד על ע"י ה' כ"דק שערל דרשתי שדן על ע"י ה'. וכ"ד שוכרשן ל"י ק"ש לרעשתי תפישת ק"י ע"י אשד. מאלל ארזי ישרולל ק"י אשד
 עליוס דמלמו: וסכו אמרש כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 כ"י ה"י אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 המון שדן ל"י אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד

דידושים דמאן ד דוד חזן וילדהו ורעמו צב קתושיע. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 וישלשתי המולה האלם ומתקני ע"י ה' אשד ומתלבס דבריס אשדן בן דק ע"י יקדיו. דכרש כבודו בלון רשבו לרעשתי ק"י זמשי עשורו. וישד ירדש על י
 אשד יתקן ק"י אשד על ע"י ה' כ"דק שערל דרשתי שדן על ע"י ה'. וכ"ד שוכרשן ל"י ק"ש לרעשתי תפישת ק"י ע"י אשד. מאלל ארזי ישרולל ק"י אשד
 עליוס דמלמו: וסכו אמרש כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 כ"י ה"י אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד

השם. ומה שכל ענין וסבב עבודתם האמדות והאשד ביהם. ורשק אשד רעשו. ועיונין. כ"י ה"י אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 הזכר. אשד אשד המעלות הכבודות האלה נעלויות ה. ח"ש המתקדש למי הכבוד. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 כ"י ה"י אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד

העולה על כל שש קראו לו וקבצו כל פרחות למח
 וישלשתי המולה האלם ומתקני ע"י ה' אשד ומתלבס דבריס אשדן בן דק ע"י יקדיו. דכרש כבודו בלון רשבו לרעשתי ק"י זמשי עשורו. וישד ירדש על י
 אשד יתקן ק"י אשד על ע"י ה' כ"דק שערל דרשתי שדן על ע"י ה'. וכ"ד שוכרשן ל"י ק"ש לרעשתי תפישת ק"י ע"י אשד. מאלל ארזי ישרולל ק"י אשד
 עליוס דמלמו: וסכו אמרש כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 כ"י ה"י אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד

השם. ומה שכל ענין וסבב עבודתם האמדות והאשד ביהם. ורשק אשד רעשו. ועיונין. כ"י ה"י אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 הזכר. אשד אשד המעלות הכבודות האלה נעלויות ה. ח"ש המתקדש למי הכבוד. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 כ"י ה"י אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד

מכתב מאגודת
 המתיישבים אל
 משפחת עבו בעניינה
 של ראש-פינה.
 בתחתית המכתב,
 בקטע המתחיל
 ב'העולה על כלנו...'
 הזכרת עניין 'הערבי
 הנהרג' במושבה,
 ראו ערה 51

השם. ומה שכל ענין וסבב עבודתם האמדות והאשד ביהם. ורשק אשד רעשו. ועיונין. כ"י ה"י אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 הזכר. אשד אשד המעלות הכבודות האלה נעלויות ה. ח"ש המתקדש למי הכבוד. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד
 כ"י ה"י אשד כהמון שדן על ע"י אשד. ו"י א"י ש"ק"י"ה כהמון שדן ל"י אשד כהמון שדן. וישדו מ"י ע"י שדו ל"י אשד כהמון שדן ל"י אשד

מתוארים במכתב כבני תורה ותלמידי חכמים, בעלי מהלכים אצל השלטונות והקונסוליות, העושים בחריצות ובמרץ למען ההתיישבות ורכישת קרקעות. הכותבים הדגישו כי ביסודם את ראש־פינה הונעו מאותם מניעים, ולפיכך הפצירו ברבנים עבו כי יעשו הכול להגן על המתישבים, שכל הפצם הולם את חפץ בני משפחת עבו: 'אהבת הארץ, אהבת ישראל, אהבת השם והתורה'.⁴¹ סגנון מכתב זה נובע לא רק מאופי מייסדי ראש־פינה ורוב בני העלייה הראשונה, אלא גם מאופיים של מאוויי משפחת עבו ומרכזיות הערכים הללו במשנתם הרוחנית, הציבורית והיישובית - '...ועיניהם תמיד ישיחו לראות בבנות הארץ, ארץ־ישראל מקודשת קדושת עולמים'.⁴²

הפרספקטיבה של בני דורם של הרבנים עבו, יהודים ונכרים, שונה אפוא תכלית שינוי מזו של ההיסטוריוגרפיה והמחקר העוסקים ביישוב החדש. פועלם של הרבנים עבו וחשיבותם בתהליך גאולת אדמות וההתיישבות בצפון הארץ בשלהי שנות השבעים ובשנות השמונים של המאה התשע־עשרה עולים לאין שיעור על המשתקף במחקר הקלסי.⁴³ התעודות שבארכיון הקונסולרי של בני המשפחה מאשרות הערכה זו. בארכיון זה נחשפות דמויות דינמיות ומפוכחות, שהשכילו לשלב אפיקי עשייה מגוונים מבת קונסולרית מצד אחד ועשייה יישובית מצד אחר. ואכן נוסף על פעילותו של שמואל עבו לשיקומה של צפת לאחר רעש האדמה שהתחולל בשנת 1837, היו בני המשפחה קשורים לייסוד יישובים ולגאולת קרקעות בגליל ובבקעת החולה.

ההיסטוריוגרפיה של העלייה הראשונה, כפי שהיא באה לידי ביטוי לדוגמה ב'ספר העליה הראשונה' בעריכת מרדכי אליאב, וההיסטוריוגרפיה של יישוב ארץ־ישראל במאה התשע־עשרה, כפי שהיא באה לידי ביטוי לדוגמה בספרו של אליאב 'ארץ־ישראל ויישובה, 1777-1917' ובספרו של ישראל ברטל 'גלות בארץ: יישוב ארץ־ישראל בטרם ציונות', מיעטו או התעלמו מהתרומה הייחודית של משפחת עבו ברכישת הקרקעות שהיוו את המסד להקמת יישובים בבקעת החולה, בגליל העליון ובגליל התחתון בשנות השמונים של המאה התשע־עשרה. הדבר נבע בין היתר מהיחס המורכב והאמביוולנטי של המחקר ליישוב הישן. יש להצביע במיוחד על תרומת משפחת עבו בשלב שקדם לכינון של המושבות בימי העלייה הראשונה וכן בשלב הכינון.

2. מירון

רכישת הקרקע הראשונה של בני עבו הייתה בעלמה ובקדש שבגליל העליון; רכישה זו נעשתה בשנת 1839 בסיוע משה מונטיפיורי.⁴⁴ בשנות השבעים של המאה התשע־עשרה רכש שמואל עבו את חלקת

41 מתישבי ראש־פינה אל יעקב חי עבו, כ"ה בשבט תרמ"ג, ארכיון 'בית המאירי', צפת; י' שלמון, דת וציונות, ירושלים תש"ן.

42 דברי הרב שמואל עבו, עם שאר רבני צפת, על משה מונטיפיורי ושאר נדיבים למען יישוב ארץ־ישראל, הלבנון, י"ב באדר תרל"ה.

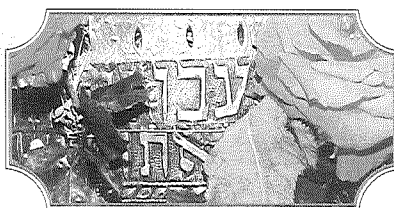
43 ראו: צ' אילן, 'מי מרום, אחוותה של משפחת עבו, קדמה ליסוד המעלה', במערכת, 278 (תשמ"ד), עמ' 6-11, לדעת אילן יש לעשות רוויזיה באשר למקומה של משפחת עבו בתולדות ההתיישבות בגליל; Z. Abbo, 'A Sephardic Contribution to the Colonization of the Galilee', Hyman J. Campeas (ed), *The American Sephardi*, New York, 1973, pp. 31-40; לויה (לעיל, הערה 2).

44 אוסף האיגרות ברשות העדה הספרדית־הפורטוגזית בלונדון, כרך 574, מס' 682; אילן (לעיל, הערה 43).

הקבר של ר' שמעון בר יוחאי במירון והקים שם בית כנסת, הקיים עד היום. אברהם חיים עבו הלך בעקבות אביו, שמואל, ובשנת 1881 הרחיב את החצר של קבר ר' שמעון בר יוחאי - הוא בנה בה בתים ותניין לבהמות, הרחיב את פתח החצר, והתקין למבנה המרכזי דלת ברזל, הקיימת עד היום הוזה. במכתביו אל אישים בעלי השפעה הפציר בהם להמשיך את מפעלו של אביו הקשור ל'שר בית הוזהר', היינו לר' שמעון בר יוחאי, והדגיש כי יש להודרו בשל הגשמים המכבידים על הבניין ומסכנים את יציבותו:

ובפרט שבימים האלה נתרועע הרבה ויש בו סכנה גדולה אפשר בימות החורף יפול הבית מריבוי הגשמים... גלוי וידוע לעין כל שתמיד עטרת ראשי הרב מר אבי זצוק"ל היה חשקו ותאוותו להשכיל להיטיב אל הקדש פנימה ובפרט בבנין במקום מקודש שר בית הוזהר... ובעזרת ה' לא

משמאל: ספר התורה של משפחת עבו לפני העלאתו למירון. למטה: הוצאת הספר בל"ג בעומר מכיכר בית עבו בצפת

אשקוט ולא אנוח עד אם גמרתי הבנין הקדוש הניזכר כאשר יש את רצוני. והנה עלה בדעתי להרחיב הפתח של החצר רחב ולעשות לו ברזל בכנין נאה ומהודר... והן עתה יש אומן ופועלים ועושים רצפת אבנים לקרקע החצר לבהמות שעוד לא יכנסו בחצר המקדש בעזרת האל הכל יהיה בטוב.⁴⁵

נוסף על כך קנה שמואל עבו מידי בעלי אחוזות כ-7,000 דונם אדמה חקלאית בכפר מירון ועודד עשרות משפחות יהודיות מיוצאי כורדיסטן להתיישב במקום. הללו חילקו את זמנם בין עבודת חקלאיות, בעיקר במטעי זיתים, ובין לימוד תורה והתעמקות ברוי הקבלה וה'זוהר'. לאות הוקרה על פועלו העניקה לו הקהילה בצפת ספר תורה על שמו, ובערבי ל"ג בעומר הובל ספר תורה זה מבית כנסת 'הצדיק הלבן יוסף בנאה' אל בית משפחת עבו, ומשם אל בית הכנסת של ר' שמעון בר יוחאי במירון. מסורת מיוחדת זו הפכה במרוצת הזמן לחלק בלתי נפרד מהפולקלור הדתי והעממי של צפת והגליל כולו. עד היום הזה שמורה למשפחת עבו 'חוקה' על הובלת ספר התורה למירון בחגיגות ל"ג בעומר.

בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה ניתוספה ליישוב אוכלוסייה יהודית מיוצאי צפון אפריקה. אוליפנט, שביקר במירון בשנת 1883, סיפר על תושבים אלה ועל עלייתם לקרקע בעידוד יעקב חי עבו והודות לו: 'חלק ניכר של הכפר שייך לרבי ספרדי (רבי יעקב חי עבו) ורצונו לעודד את עבודת האדמה בקרב בני דתו. הוא הושיב על האדמה שש משפחות יהודיות יוצאות מרוקו, רגילות בחקלאות והן מצליחות. נוסף אליהן היו גם שתיים עשרה משפחות מוסלמיות שביחד מהוות את תושבי הכפר. נתרשמתי רבות למראה הידידות בניהן... השייח' שיבא את היהודים כאנשי עמל וחקלאים טובים'.⁴⁶ מיכאל גולדסמית, נציג אגודת 'חיבת ציון' באנגליה, סייר בארץ-ישראל בשנת 1883, ופרסם בעיתון 'המגיד', במקבץ של ידיעות על ארץ-ישראל, תיאור של היישוב מירון. תמונת המצב בתיאורו דומה לזו שהציג אוליפנט, אם כי נוספו בה פרטים על אודות קשיי היומיום ועל האופן שבו מתגברים עליהם וכן על אודות היבול החקלאי הרב באופן יחסי, והודגש ייחוס היישוב למשפחת עבו.⁴⁷

האזכור האחרון של משפחת עבו בקשר ליישוב היהודי במירון הופיע בעיתון 'חבצלת' - יעקב חי עבו יצא בקריאה ליהודי התפוצה לסייע ליישוב. בדברי קריאתו טווה משנה שבה ייעוד ותעודה של בני הארץ המיישבים את ארצם, והרוקמים חזון חקלאי, ומקווים להרחבת גבול הארץ והיישוב היהודי בה - בלי כל אלה אין תוחלת לעמלם. בדברים אלה באים לידי ביטוי השקפת עולם פרודוקטיביות ורעיונות גאולת אדמות ארץ-ישראל, משנה חקלאית סדורה הנטועה בראליה של ארץ-ישראל:

קנינו לנו כפרת ארץ גדולה וטובה בהכפר מירון הקדושה הרחוקה מעירנו כשעה וחצי על מנת לעובדה ולשומרה, לעמול וליגע להוציא לחם מן הארץ בעמל ידיים וזיעת אפיים, אדמתינו היא, כאשר אמרנו, הטובה והמובחרה להרישה וזריעה וגם לנטיעת אילנות ושטחה יעלה עד אלף חמש מאות דונאם, מלבד הגינה אשר עליה העשויה והנטועה בכל עצי פרי שונים, וגם עצי אתרוגים טובים במספר רב וגם אלף וחמש מאות עצי פרי הנותנים יבול כברכת ה'. גם במים תודה לאל ארצינו מבורכת כי שמה שוטף הולך המעיין הגדול והמהולל הנקרא מגידו, מימי המעיין הזה סובבים הולכים במרוצה סביב הגן אשר לנו. בה' שמנו מבטחינו

45 י"מ טולדאנו, אוצר גנוים, ירושלים תש"ך, עמ' 178-179.

46 ז' וילנאי, אריאל, אנציקלופדיה לידיעת ארץ ישראל, תל אביב תשל"ח, ערך 'מירון', עמ' 4366-4367.

47 חוספה להמגיד, 24, ט"ו בסיוון תרמ"ג, עמ' 199-200.

ותקותינו תעודדינו כי נעשה וגם נצליח, ולא יארכו ימים ועבודתינו באדמתינו תעשה פרי ישוב לנו, עמלינו תחיינו ותעשינו מאושרים בארץ ביען כי אנחנו בני הארץ הננו, אשר ידענו את השפה ואת העם. את מנהגיו ואת טבעו... ואנחנו בע"ה על נקלה נוכל לדעתם ולהשיגם, בלי מחיר ובלי פזרון ממון, ובלי הקרבת נסכים מחלב ודם כמוהם; גם אורח החיים הנקל לנו לשאת רב יתר מאלה החדשים אשר כל ימיהם ראו בטובה, ואנחנו ובארץ הקודש גדלנו בעוני ודוחק, מותרות לא ידענו ולא נהגנו מעולם, ומה גם בבואינו לפרנס מעמל כפינו בעבודה, באדמה, הנקל לנו להיות חיי איכר חיי פעל לאחי בהספקה ובצימצום, אשר זה עיקר גדול ויסוד ראשי בחיי עובד האדמה [ההדגשות שלי, י"ש]... אך עתה דאגתנו הגדולה היא על חסרון בתיים, על כי יחסרו לנו בתיים למחסה ולמיסתור מזרם וממטר, מקום דיר לבהמות, בית אוסף תבואתינו ופרי אדמתינו, אשר זה הוא העיקר, ומבלעדי זאת אין תקווה לכל עמלינו... אין ביטחון לכל רכושינו ויגיענו וזולת אלה כל תבואתינו ופרי אדמתינו ישא הרוח. הנה חכמים ורכבי עדתינו בפה עיר הקודש הרשו לנו לשבת – רק עד ימות הגשמים – בבתים אשר בהחצר מקום שם ציון התנא האלוף הרשב"י זיע"א [זכותו יגן עלינו אמן] (שם במירון) ועתה הנה התורף הגיע וימות הגשמים קרבו לבוא, ואנה אנחנו באים. אי לזאת יצאנו לדפוק בשערי רחמי לבב כל גדולי נדיבי אחינו הרחמנים.⁴⁸

בשלהי המאה התשע-עשרה היה היישוב מירון מיושב על ידי יהודים ספרדים ויוצאי צפון אפריקה שלא היו חקלאים כי אם בעלי מלאכה. על פי התיעוד שבארכיון הקונסולרי של משפחת עבו ניסו הרשויות העות'מאניות להחרים את אדמות מירון; תושבים גורשו מהכפר ונעשה ניסיון להשתלט על אדמותיה. אסתר עבו ויצחק עבו, אלמנת יעקב חי ואחיו, הבהירו בתקיפות כי מירון והאדמות שמסביב הן בבעלות המשפחה. דומה כי בשלהי האימפריה העות'מאנית הייתה השמירה על הבעלות על הקרקע קשה לא פחות מרכישתן.⁴⁹

3. ראש-פינה

הניסיון הרציני הראשון לצאת מערי הקודש ולהקים יישובים חקלאיים לא היה, כפי שמקובל לחשוב, ההתיישבות של יהודי ירושלים בפתח-תקווה (מלבס, א' באב תרל"ח [1878]), אלא ההתיישבות של יהודי צפת בראש-פינה (אייר תרל"ח). יהודי צפת המשיכו ביזמה זו את מסורת שאיפותיהם החקלאיות, שניזונה מזיכרונות על ההתיישבות בג'רמק (בשנות השלושים בפסגת הר מירון מייסודו של ישראל ב"ק) ועל ההתיישבות החקלאית שקידם מונטיפיורי בשנות החמישים והשישים של המאה התשע-עשרה; מסורת זו ניזונה גם מיסודות של מגמות פרודוקטיוויות בקרב יהודי צפת, מגמות שבהן באה לידי ביטוי נכונות לצאת מן האווירה הצפופה של סמטאות העיר ולפרוץ אל מרחבי הגליל. אותה מסורת הושפעה כנראה מן הדוגמה החיה של יהודי פקיעין הקרובה, שהיו עובדי אדמה מאז המאה השש-עשרה. הכפר הערבי שהיה במקומה של ראש-פינה נקרא ג'עוני, ועל שמו נקראה מושבה

48 ר' יעקב חי עבו ויצחק מרדכי עבו (ואחרים), 'קול קורא', חבצלת, י"ח בכסלו תרמ"ח, עמ' 60-61; ד"מ שו"ב, תולדות האחויות בגליל העליון, ורשה תרצ"ב, עמ' 30; הנ"ל, זכרונות לבית דוד, ירושלים תרצ"ז, עמ' 46.

49 צפת, ללא תאריך, ארכיון עבו, מס' 241. יצחק עבו עשה זאת בהקשר של משלחת ארכאולוגית גרמנית שביקשה לחפור בכפר-נחום, בברעם ובמירון, ראו: צפת, 21 באפריל 1905, שם, תיק מס' 241. כנראה המדובר בקבוצת הארכאולוגים הגרמנים בראשות היינריך קוהל וקרל ווצינגר שפעלו בשנים 1905-1906, ושחשפו שורה של בתי כנסת יהודיים בגליל. ראו: י' בן-אריה, 'המוסדות הזרים לארכאולוגיה ולחקירת ארץ ישראל בתקופת המנדט – חלק ב, קתדרה, 93 (תשרי תש"ס), עמ' 111-142.

ראשונה זו, שהקדימה כאמור את הקמת פתח-תקווה, גיא-אוני, ולה מגיעה למעשה זכות ראשונים כאם המושבות. בחודש אייר תרל"ח ירדו עשר משפחות מצפת והתיישבו בשיפולי הכפר ג'עוני, בבתים ערביים שרכשו עם האדמה. במעשה זה זכו כאמור יהודי צפת להיות חלוצי ההתיישבות החקלאית בארץ-ישראל.

אף שההתיישבות בגיא-אוני נכשלה, היה מפעל יישובי זה של יהודי צפת ביטוי מובהק לשינוי ולפנייתם של יהודי העיר לפרודוקטיוויזציה, ואפשר לראות בו גולת הכותרת של מהלך זה. חידוש היישוב בראש-פינה בשנת 1882, הפעם על ידי מתיישבים מרומניה, פתח את הדרך להקמת יישובים נוספים במירון, ביסוד-המעלה, במשמר-הירדן, בבני-יהודה, (בדרום-מערב הגולן), במחניים ובעין-זיתים. פעילות התיישבות זו הפכה שוב את צפת למרכז של טבעת יישובים יהודיים, בדומה למצב ששרר במאה השש-עשרה. התפתחות עקרונית זו, שהחלה בייסוד ראש-פינה, ושהייתה קשורה לצפת, התנהלה בזיקה למשפחת עבו, שכן רבים מן היישובים הללו נוסדו על אדמות שרכשו תחילה בני המשפחה. אדמות אלה נמכרו מאוחר יותר למתיישבים אירופים.

הנפש החיה בהקמת ראש-פינה המחודשת, דוד משה שו"ב, סיפר בזיכרונותיו על הסיוע הרב והמכריע של משפחת עבו ברכישת הקרקע בת 4,000 הדונם ובהיחלצות יומיומית לכל קושי. הקרקע נרכשה בח' באב תרמ"ב (24 ביולי 1882), ערב יום החורבן, ובמוצאי שבת 'שובה' שבין ראש השנה ליום כיפור תרמ"ג (1882) נוסד ועד המושבה. בראש הוועד עמד נשיא הכבוד יעקב חי עבו, ואחיו יצחק מרדכי עבו היה חבר כבוד בוועד. ביום ב' בטבת תרמ"ג (12 בדצמבר 1882) יצאו תושבי

ברכות לנישואי בנו של יעקב חי עבו מהקהילה האשכנזית בצפת

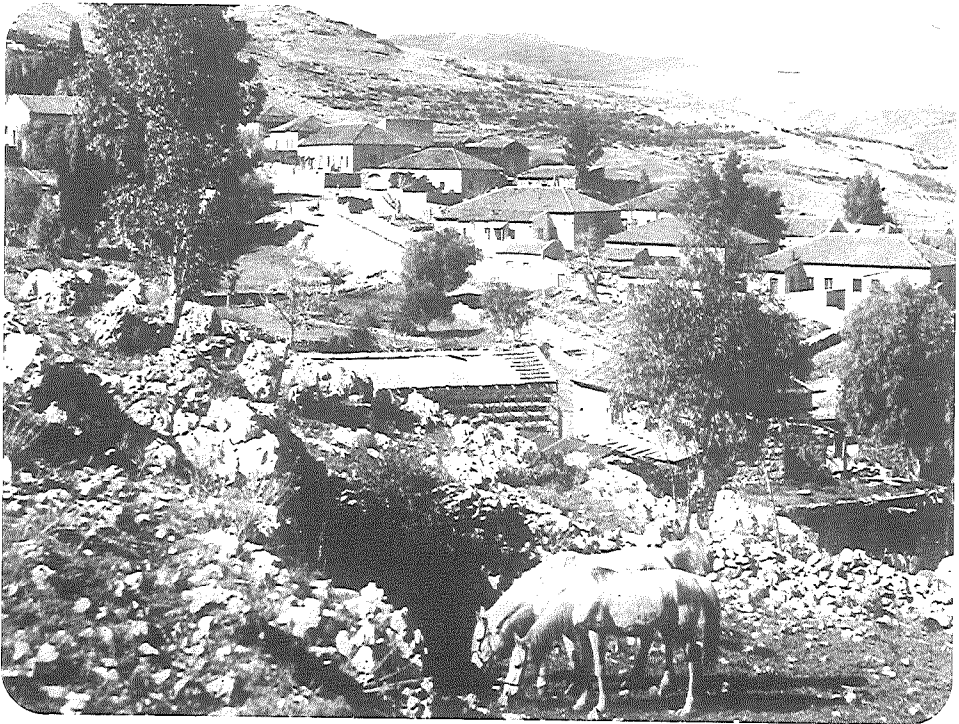
ראש-פינה לראשונה להרישה ולזריעה. לכבוד מאורע זה ערכו חגיגה, ומאז נחשב תאריך זה ליום ייסוד ראש-פינה.

עקב התגברות נחשול העלייה לארץ-ישראל בתחילת שנות השמונים של המאה התשע-עשרה נקטו השלטונות העות'מאניים מדיניות ששללה את העלייה יהודית ואת רכישת הקרקעות בידי יהודים. בשל מדיניות זו נפסקה הבנייה בראש-פינה, ועל מנת לשנות החלטה זו הוצע לשו"ב לפנות אל השלטונות בדמשק. הצעה זו באה מבעלי ניסיון ומהלכים בדיפלומטיה הארץ-ישראלית, האחים עבו; הללו אף ציידו אותו במכתב המלצה לחכם באשי בדמשק, הרב מרקדו אלקלעי. בעקבות הפנייה אושר על ידי השער העליון להמשיך בבניית הבתים בראש-פינה:

בראותי כל זאת, החלטתי על פי עצת האחים החכמים עבו (ש אחד מהם החכם יעקב חי עבו, היה קונסול צרפת בצפת, ושעזרו לי הרבה בקניית האדמה), לנסוע לדמשק, שבה היה מושב הוואלי (מושל הנפה) מושל סוריה

וארץ-ישראל, למען השיג רשיון בניה לבנין הבתים. הם נתנו לי מכתבי המלצה להחכם-באשי בדמשק, הרב מרקרו אלקלעי ולעוד אנשי שם. ואני נסעתי לדמשק... אולם מובן הדבר כי כל זה - הרשיון מדמשק וטוב לבו של המושל - עלו לנו בסכום לא קטן.⁵⁰

יעקב חי עבו ואחיו יצחק מרדכי עבו היו ביסוד הקשר עם 'האגודה ליישוב ארץ-ישראל', שהוקמה בשנת 1881 בעיירה הרומנית מוינשטי, ושייסדה את ראש-פינה, בפרט ועם אגודות 'חובבי ציון' בכלל. גולדסמית, שביקר כאמור בארץ בשנת 1883, ושביקש לעמוד על התפתחות היישוב היהודי,

ראש-פינה סמוך לייסודה, שלהי המאה התשע-עשרה

סייר עם הרבנים עבו ועם שו"ב בראש-פינה. במכתב שהתפרסם בעיתון 'המגיד' לאחר ביקור זה תוארה באופטימיות התפתחותה של ראש-פינה בעיקר מן ההיבט החקלאי. הרבנים עבו מוצגים באותו מכתב כדמויות מפתח בציבוריות הארץ-ישראלית בגליל:

והנה ביום ד'... הלכנו כולנו לצפת⁵¹ [לצפת תיבנה ותיכונן] עם החשבונות לה"ר [להרב ר'] יעקב חי שיחתום גם הוא עליהם. וכאשר באנו לבית ה"ר יעקב חי נ"י [נרו יאיר] מצאנו שם איש אורה נכבד והכרת פניו ענתה בו כי איש שר וגדול הנהו, וגם מתורגמן היה עמו, ואנחנו שאלנו בשלומו בכבוד, ואמר לו ה"ר יעקב חי אלו האנשים אשר קנו אדמה סמוך לכאן... ביום ה' בבוקר בא גולדשמידט עם האחים יצחק, יעקב עבו להקולוניה

50 ד"מ שו"ב, 'ייסוד ראש פינה', א' יערי (עורך), זכרונות ארץ ישראל, כרך א, רמת-גן תשל"ד, עמ' 506-507; הנ"ל, תולדות האחוזות בגליל העליון, ורשה תרצ"ב; ר' אהרנסון, 'שלבים בהקמת מושבות העלייה הראשונה והתפתחותן', מ' אליאב (עורך), ספר העלייה הראשונה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 25-84.

וביקר את כל הבתים שלנו וכתב אצלו כמה בתים, כמה בהמות יש לנו וכמה חיטים זרענו כמה אנשים וגשמים וילדים... אחר כך יצא לשוח על חבל אדמתנו ומאד ישרה בעיניו הקולוגיה שלנו... וחיוק לבבנו.⁵¹

בשנת 1883 הצטרפה ראש־פינה למפעלי ההתיישבות שבחסות הברון רוטשילד, והדבר הביא רווחה ועידוד לתושביה ואף חיזק את הזיקה לצרפת. בשנת 1885 פורסם בעיתון 'חבצלת' מכתב שבו הודה שו"ב לאל על ההישגים של מתיישבי ראש־פינה, וכן הכיר טובה לרבנים עבו על סיועם שקידם את המושבה רבות ולתומכי תנועת 'חיבת ציון'. שו"ב כתב כי החל ללמד את ילדי המושבה עברית בבית הספר, וכי הוא תקווה ש'הילדים ידעו בקרוב לדבר שפת עבר ושפה צרפתית בשפת אמם, ולא יכשלו בלשונם, והקטנים כאשר יגדלו יהיו לעברים גמורים, יעבדו אדמת קודש וידברו לשון קודש, בעזר האל'. הוא ביקש לשמח במכתבו את כל מי שתמכו במושבה, והנה חלפו שלוש שנים, שלוש שנות ערלה, שבהן אסור לאכול מפרי העץ, 'ובשנה הרביעית - כן נקווה - נבוא אל הפדיון, ומעתה בעזה"י [ובעזרת השם יתברך] נזכה לאכול מפרי מעשינו בלי שום חשש, וחוט המשולש לא במהרה ינתק.⁵²

במסמכי הארכיון של משפחת עבו נזכר טיפולו של יצחק מרדכי עבו בשאלות בין־קונסולריות שהיו קשורות לסכסוך בין בן חסות צרפתית לבן חסות אוסטרית בראש־פינה עוד בתחילת המאה העשרים.⁵³

4. יסוד־המעלה

בהיסטוריוגרפיה המקובלת מוצגת יסוד־המעלה כמושבה הרביעית בארץ־ישראל - לאחר ראשון־לציון, ראש־פינה וזיכרון־יעקב. ומסופר כי נוסדה על ידי חברה בשם 'נחלה שדה וחרם', וכי היו בה עשרים וארבעה 'חובבי ציון', רובם ממזריטש שבפולין ומיעוטם מבריסק שבליטא (שתיהן היו שייכות אז לרוסיה הצארית). שליחי האגודה ממזריטש רכשו בט"ו באב תרמ"ג (1883) 2,500 דונם בגליל העליון ליד אגם החולה, במקום שהערבים קראו לו א־זַבִּיד. לשטח האדמה היה שם עברי, מ־מרום, שכן תריסר שנים קודם לכן נרכש בידי משפחת עבו, והם עיבדו מאז את הקרקע באמצעות ארסיים ערבים בפיקוח מנהל עבודה יהודי.⁵⁴

51 ד"מ שו"ב, 'לישוב ארץ ישראל', המגיד, כ"ג באייר תרמ"ג, עמ' 173; למחרת יום יסוד ראש־פינה התרחש אירוע טראומטי שטבע את חותמו בזיכרון של בני המושבה, בעיתונות העברית ובכתבי רשומות וזיכרונות, וגם בפרשה זו הייתה משפחת עבו מעורבת בהשבת הסדר על כנו: בתגית נישואים ראשונה במושבה ירו יריות שמחה וכדור תועה הרג ערבי שהיה בין האורחים המסובים. התדהמה ופחד נקמת הדם שיתקן את צהלת החוגגים. הפלאחים של הכפר השכן היו מוכנים לעשות שפטים ביהודים ולגאול את דם הנרצח. האחים עבו הוועקו מצפת וכשהגיע יעקב חי עבו בליווי הקימאקאם שככה הסערה. מיד הוחל במו"מ לשם עריכת סולחה. ראו: המגיד, ראש חודש אדר תרמ"ג, עמ' 45-46; ד"מ שו"ב, 'ראש פינה', חבצלת, ראש חודש אדר תרמ"ג, עמ' 60-62; 'הרוזן, חזון ההתנחלות בגליל, ירושלים תשל"א, עמ' 122-123, 237-242, 249, 261 ונספח 6, זיכרונות יחיאל בריל, עמ' 415-419.

52 ד"מ שו"ב, 'ראש פינה', חבצלת, כ"ו בכסלו תרמ"ו, עמ' 81.

53 צפת, 16 בפברואר 1905, ארכיון עבו, מס' 241.

54 אהרנסון (לעיל, הערה 50), עמ' 30; א"מ חריזמן, נחשולי החולה: תולדות יסוד המעלה ומייסדיה, יסוד המעלה תשי"ח, עמ' 9-46. ההיסטוריון היחיד שנהג אחרת הוא יעקב הרוזן בספרו 'חזון ההתנחלות בגליל' (לעיל, הערה 51), אולם דומה כי גישתו נתפסת כבעייתית מבחינה מחקרית ועל כן לא השפיעה על ההיסטוריוגרפיה של ארץ־ישראל בעת החדשה.

ההיסטוריוגרפיה המבקשת להציג את הציונות כהתגלמות החלוציות והראשוניות נוטה להמעיט בחשיבותם של מפעלים יישוביים שקדמו לשנות השמונים של המאה התשע־עשרה. שומה על המחקר להעמיק בחקר תרומתם של בני עבו במיוחד בייסוד־המעלה, כי דומה שהיא גולת הכותרת של מפעלי ההתיישבות של המשפחה.

יסוד־המעלה, לחוף
אגם החולה, מרס
1937
(צילום: זולטן קלוגר)

בצפת ישבו שלשת האחים החכמים הספרדים, ה"ה אברהם חיים עבו, יעקב חי עבו, ויצחק מרדכי עבו, בני משפחה מיוחסת... האנשים היו נכבדים גם בעיני הערבים בכל הסביבה. ועל שפת אגם החולה ישבו מאז ומקדם בדוים בני השבט שנקרא בשם 'ערב־אזבד' וכן נקראה גם נחלתם 'אזבד' כשם השבט... היה זמן לפני הרבה שנים, והפלחים ובייחוד הבדוים עובדי האדמה בארץ־ישראל לא היה להם קושאנים (שטרי־מכירה) על אדמתם על שמם. הם ישבו עליה על סמך חוקה שהיתה בידם מאבות אבותיהם שנאחזו באדמה והחזיקו בה בעת שהארץ היתה הפקר וכל איש היה בן תורין לתפוש אדמה כחפצו ולהחזיק בה. והנה בא היום והממשלה התורכית הוציאה פקודה כי כל אלה היושבים על האדמה ועובדים אותה חייבים לרשום את אדמתם בספרי הממשלה ולהוציא עליה קושאנים על שמם. פנו הבדוים אל האחים עבו בצפת, שהיו נתיני צרפת, ואחד מהם היה, כאמור, קונסול ממשל צרפת, בבקשה להוציא אותם מן המיצר על ידי שיכנסו בתורת שותפים לנחלת 'אזבד', ואז יוכלו עליהם מפני הממשלה, כי הבדוים יהיו אריסים להם. האחים עבו לא גמנעו מעשות להם הטובה הזו. הם נתנו לבדוים כסף, אף שלמו את מס הרישום, ואת האדמה רשמו על שמם. הבדוים נצלו מן הצרה והאחים עבו היו לבעלי הנחלה.⁵⁵

כך תיאר שו"ב את רכישת חבל הארץ של החולה על ידי הרבנים עבו. בדומה לכך תיאר יחיאל בריל את קורות יסוד־המעלה: הבדוים מכרו את האדמה לרבנים הקונסולים כדי להיפטר מן הגיוס לצבא התורכי, ולאחר הרכישה הפכו לאריסי משפחת עבו.⁵⁶ בשני המקורות הללו מדובר על הרפורמה

55 ד"מ שו"ב, 'ראשיתה של יסוד המעלה', יערי (לעיל, הערה 50), עמ' 534-548.

56 י' בריל, יסוד המעלה, ירושלים תשל"ח, עמ' 99, 189, 223-225.

האגררית העות'מאנית,⁵⁷ על חוסר הביטחון של הבדווים בעמק החולה ועל פנייתם אל הרבנים עבו לסיוע.

גאולתן של אדמות עמק החולה הפוריות והקרקע המישורית של שפת הירדן – שעליהן עתידות היו לקום המושבות יסוד'המעלה (1883) ומשמר'הירדן (1890) – התבצעה עוד בחייו של שמואל עבו. על אדמת עמק החולה, על גדות האגם, הקימו יעקב חי עבו והאחים שלמה ושואל מזרחי את מי'מרום. בשנת 1872, אחת'עשרה שנים לפני הקמת יסוד'המעלה ועשר שנים לפני ייסוד פתח'תקווה, הגיחה אפוא משפחת עבו את היסודות להתיישבות היהודית בעמק החולה.

כעשר שנים לאחר מכן מכר יעקב חי עבו כ-3,000 דונם לעולי מזריטש לייסוד המושבה יסוד'המעלה. כדי להביע את תמיכתו ואת אמונו בעתידה של המושבה קשר עצמו בקשרי משפחה עם אחד החלוצים המתיישבים בהשיאו את בתו היחידה מסעודה לאריה לובובסקי. ואכן האמון ההדדי היה רב; ולא רק אמון היה כאן כי אם ביטחון רב בתוקף הרכישה, שכן יעקב חי עבו, הסוכן הקונסולרי הצרפתי, בעל המהלכים אצל השלטונות בכלל ואצל מושל המחוז בדמשק בפרט, היה חתום על שטר המכירה: 'זכיון שהמוכרים יהודים כשרים חכמים ורבנים ואחד מהם הוא קונסול לממשלת צרפת, וגם הוא, הקונסול, חתם על שטר המכירה, היש עוד לפקפק בכוחה של המכירה חלילה... שטר מכירה כתוב וחתום בידי האחים עבו, שגם הקונסול בתוכם, אין לך קנין גדול ממנו'.⁵⁸

בשנת 1885 עברה המושבה תחת חסותו של הברון רוטשילד. הקירתו על אודותיה באמצעות נציגיו קולונימוס זאב ויסוצקי ויעקב בן שימול הייתה כרוכה בשיג ושיח עם יעקב חי עבו, 'מוכר האדמה'.⁵⁹

למרות פוריות האדמה ושפע המים עברה יסוד'המעלה מבחנים לא קלים עד שהתבססה כמושבה חקלאית ראויה לשמה, וזאת עקב קשיים פיננסיים, חוסר ניסיון בחקלאות ויותר מכול – המלריה, שהפילה חללים רבים, בעיקר בימות הקיץ, בשל סמיכות המושבה לאגם החולה. למסכת הקשיים נצטרפו המתיחות וההתנגשויות עם השכנים הערבים. ההתנגשות החמורה ביותר הייתה כנראה בשנת 1890, עת נהרג השיח' האלג'ירי ביסוד'המעלה. התקרית הייתה דווקא בין תושבי יסוד'המעלה לתושבים המוסלמים האלג'ירים מא'תליל שהיו חסידי עבד אלקאדר. הרב יעקב חי עבו, רעו וידידו של עבד אלקאדר ורוכש אדמת יסוד'המעלה, הוא שפייס בין הנצים (כבראש' פינה) בתור סוכן קונסולרי צרפתי שפרש את החסות הקונסולרית על בני אלג'יריה, יהודים כמוסלמים.⁶⁰

57 ע' מנאע, 'החברה הערבית בארץ ישראל, הרכבה וארגונה – המסגרת ההיסטורית וקווי יסוד', י' בן-אריה וי' ברטל (עורכים), שלהי התקופה העות'מאנית (1799-1917) (ההיסטוריה של ארץ-ישראל, ח), ירושלים 1983, עמ' 193-155; M. Ma'oz, *Ottoman Reform*; A. Schölch, *Palestine in Transformation 1856-1882*, Washington 1993; M. Ma'oz, *Ottoman Reform in Syria and Palestine, 1840-1861*, Oxford 1968

58 שו"ב (לעיל, הערה 55).

59 א' רוקה, 'זכרון יעקב', חבצלת, ג' באב תרמ"ה, עמ' 307-309.

60 חריזמן (לעיל, הערה 54), עמ' 54. ראו להלן, הערה 67 על אודות עבד אלקאדר.

5. משמר-הירדן

ראשיתה של המושבה משמר-הירדן קשורה אף היא במשפחת עבו. אדמת משמר-הירדן הייתה שייכת לערביי כפר מירון, והם היו יורדים בתחילת החורף עם בהמותיהם לחרוש ולזרוע את אדמתם הרחוקה, והתגוררו בתקופה זו במערות שהיו בסביבה. לאחר השלמת הזריעה היו חוזרים לכפרם, ויורדים שוב

Улица Мишмара.
Kolonie Michmahr.

משמר-הירדן
בראשית המאה
העשרים

בזמן הקציר לאסוף את יבולם. הסדר זה לא שרתה בו ברכה, מכיוון שהבדווים השכנים היו רועים את עדריהם בשדות הפלאחים בהיעדרם ומחבלים בתבואה. גם המלריה עשתה שמות בפלאחים והפילה בהם מתים רבים. לפיכך החליטו הפלאחים למכור את אדמותיהם ליעקב חי עבו – כברת אדמה בת 2,800 דונם, מערבית לגשר בנות-יעקב.⁶¹

בספטמבר 1884 הגיע לארץ-ישראל מרדכי לובובסקי, בעל אחוזה וסוחר מליטא שהיגר שנים אחדות קודם לכן לארצות-הברית. הנוף הקדום והפראי בסביבת גשר בנות-יעקב שבה מיד את לבו. הוא רכש מיעקב חי עבו 2,000 דונם בחלקו של מישור אלחט, סמוך לגשר, וקרא למקום שושנת-הירדן. למרות העיכוב בהעברת הקרקע ובקבלת רשיון בנייה, ולמרות הקשיים של היאחזות יחידים בסביבה עוינת, הוחל בעבודה, והיא נמשכה כשנתיים. לובובסקי ביקש להקים אחוזה פרטית לבני משפחתו, אולי חוות בוקרים נוסח אמריקה. נחפרה במקום באר, הוקמה אורווה לסוסים, ונבנה בית קטן, שבו התגורר במשך זמן מה; הוא השגיח על חלק מן האדמות שהוחכרו לאריסים ערבים תמורת המישיית היבול כמקובל. אולם אחרי שנוכח לדעת כי לא יהיה בידו לממש

61 א' עבר הדגוי (פלדמן) (עורך), משמר הירדן: מושבת הספר שנפלה, 1884-1948, תל-אביב תשכ"ה; ר' אהרנסון ור' קרק, 'שושנת הירדן', טבע וארץ, כד, 2 (כסלו-טבת תשמ"ב), עמ' 55-57.

את תכנית חוות הבוקרים, תכנן לובובסקי לנצל בדרך אחרת את אחוזתו שעל הדרך החשובה שחצתה את הירדן, יובל הדרך העתיקה המקראית, דרך הים. הוא גייס כספים, חקר את החאן בגשר בנות-יעקב הסמוך וחשב להדשו כמלון. אלא שכל התכניות האלה נכשלו ואפילו יעקב חי עבו, שנתבקש לסייע, לא השתכנע כי להקמת מלון זה תוחלת מעשית.⁶² בסוף שנות השמונים של המאה התשע עשרה נאלץ לובובסקי לנטוש את אדמת שושנת-הירדן, והשתקע סופית ביסוד-המעלה השכנה. בשנת 1900 מכר לובובסקי ליק"א את מרבית אדמותיו, כ-1,800 דונם. העסקה נתבצעה ביזמתו של שו"ב, והוא חילק את השטח ליחידות קטנות ויישב עליהן פועלים חקלאיים מצפת, ומאז נקרא המקום משמר-הירדן.

מן התייעוד בארכיון הפרטי של הרב מאיר עבו מתברר כי בשנת 1905, חמש שנים לאחר מותו של יעקב חי עבו, מילא בנו מאיר תפקיד מכריע בהיחלצותה של משמר-הירדן ממזימה שרירותית של פקיד הברון שביקש לנשל את איכריה מעל אדמתם.⁶³ כשהעביר לובובסקי בשנת 1900 את אדמות שושנת-הירדן ליק"א באמצעות שו"ב נרשמה הבעלות באופן זמני על שמו של פקיד הברון יהושע אוסוביצקי. הלה הודח בשנת 1903 ממשרתו על ידי הברון ובא וטען לפני הוואלי בביירות כי קרקעות משמר-הירדן הן קניינו הפרטי וכן כל המבנים בשטח, וכי האיכרים הם מסיגי גבול ויש לפנותם. לחיזוק דבריו הביא את שטרי המכר הרשומים על שמו. הוואלי, שהיה ידידו של אוסוביצקי, קיבל את דבריו והורה לפנות את האיכרים מהמושבה. מושל צפת דאז, האשם בק אלאתאסי (לימים נשיאה של סוריה), שנצטווה להוציא את הפקודה לפועל, לא היה שלם עמה, אולם קצרה ידו מלהושיע. גם י' סיפורטה, פקידו החדש של הברון בגליל, היה נבוך ואובד עצות. הוא מיהר לצפת להיוועד עם מאיר עבו כדי לחפש מוצא מן הסבך. מכיוון שהאדמות היו ידועות עדיין במשרד ספרי האחוזה כנכסים של משפחת עבו, ניתנה ליורשים הזכות לתבוע את הבעלות עליהן. כדי לתת תוקף לתביעה יצאו מיד כל בני משפחת עבו להתיישב במשמר-הירדן ולאכלס את בתי המגורים במושבה שניטשו. הם שהו במקום שבועות ארוכים והודיעו שלא יעזבו ואף יגנו על זכויותיהם בכוח הנשק אם יהיה צורך בכך. מאחר שהיו נתינים צרפתיים רמי מעלה היסוס השלטונות לפנותם בכוח, ומושל צפת אלאתאסי, שלבו לא היה שלם מלכתחילה עם הוראת הפיגוי, לא התאמץ במיוחד להוציאה לפועל. בסופו של דבר התערב שגריר צרפת בקושטא, שאליו פנתה אלמנת הסוכן הקונסולרי יעקב חי עבו בבקשת עזרה. בהתערבותו הורה משרד החוץ לוואלי בדמשק להפסיק כל פעולה נגד תושבי משמר-הירדן עד לבירור משפטי עם אוסוביצקי. צו הגירוש בוטל, והמושבה משמר-הירדן - שכמעט נמחקה מן המפה - ניצלה. האיכרים חזרו לבתיהם. חודשיים לאחר מכן הגיע אוסוביצקי להסכם פשרה עם י' סיפורטה, והבעלות על האדמות נרשמה כחוק על שם יק"א.

62 הרוזן (לעיל, הערה 51), עמ' 289-291.

63 זיכרונות הרב מאיר עבו, ארכיון פרטי, משפחת עבו ירושלים; הלא הוא 'פאשא אלואסאיו, שהיה פרוידנט בבית הנבחרים הלבנוני, כדבריו.

ג. עבד אלקאדר, מנהיג המרד האלג'ירי (1803-1883)

כאשר הותר לעבד אלקאדר לצאת מאלג'יריה לגלות בחר כמקום מושבו את דמשק. הוא הגיע לעיר בשנת 1852 עם לוחמיו-החסידיו ומלוויו האלג'ירים, כששמו הולך לפניו בכל ארצות ערב בנושא דגל השחרור ביד רמה. הכול חלקו לו כבוד מלכים והעלו בהערצה את פרשת מלחמותיו למען חירות ארצו. הוא התגורר בדמשק עד מותו בשנת 1883 ושם נקבר.

בשנת 1860 פרצו דרוזים, ערבים מוסלמים וכורדים אל הרובע הנוצרי של דמשק וערך שם טבח. עבד אלקאדר יצא עם לוחמיו אל מול הפורעים וסייע להפסקת הפוגרום. אולם עם התפשטות הסכסוכים העדתיים בסוריה ובלבנון עזבו חלק מן הגולים האלג'ירים את דמשק והתיישבו בגליל הארץ-ישראלית. רבים מהם התיישבו בצפת והיו מאז חלק ניכר מתושביה הערבים. הם גם ייסדו כפרים בגליל, חלקם בגליל התחתון, בסביבות כפר תבור, וחלקם בגליל העליון: כפר דישון (דישום), מצפון-מזרח לצפת בגליל העליון, וכן מרות (מרוס), עמוקה, תליל על חוף ים חולה, סמוך למושבה יסוד-המעלה, וחסניה; כפר הושא (אושא) בגליל התחתון, בגבול עמק זבולון, סמוך לשפרעם - בכפר היה קבר קדוש מוסלמי, נבי הושאן, שלפי המסורת הוא שבנה את הכפר, וכאן שכנה אושא הקדומה, שאליה נדדה הסנהדרין מיבנה לאחר חורבן הבית השני; כפר סבת, בגליל התחתון בסביבות טבריה, ממזרח למושב שדה-אילן - בתחום כפר סבת היה יישוב יהודי קדום, כפר שבתאי; מערד (מעזר), בגליל התחתון, ממזרח לכפר תבור; עולם ושעארה בהרי הגליל התחתון, ממזרח לכפר תבור. גם חלק מאוכלוסיית סמך (צמח) היו גולים אלג'ירים. מספר תושביהם בגליל הגיע ל-2,000 נפש בקירוב.⁶⁴

ככל שגברה תלותו של השלטון העות'מאני במעצמות האירופיות וככל שהתבסס משטר הקפיטולציות, כך נעשה מצבם של המיעוטים נוה יותר. על רקע זה יש לראות בין היתר את הדירת היהודים והמוסלמים יוצאי צפון אפריקה, בעיקר אלג'יריה, לארץ-ישראל ואת השפעתם על הרכבה החברתית של האוכלוסייה הארץ-ישראלית בראשית המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. שותפות האינטרסים של צרפתים ושל נתינים צרפתים אלג'ירים, יהודים ומוסלמים, מצד אחד והידידות משכבר הימים בין דמויות רמות מעלה ורבות השפעה כעבד אלקאדר ובני משפחת עבו מצד אחר הקלו מאוד את גאולת הקרקעות ורכישתן מידי בעלי האחוזות, האפנדים המוסלמים, שלא יכלו לעמוד שווי נפש מול המלצותיו של האמיר ה'נס'ך עבד אלקאדר, צלאח-א-דין של המאה התשע-עשרה, על הרב שמואל עבו.

יתר על כן, ה'נס'ך הגולה, שהסלטאן עבד אלמג'יד קיבל את פניו באיסתנבול בהגיעו למזרח, שצרפת הוקירה אותו לבסוף והעניקה לו בדמשק את אות לגיון הכבוד על מעורבותו החיובית במתיחות ששררה בין הנוצרים לבין הדרוזים והמוסלמים, שהתגלה כאיש ספר, כאיש דת וכדיפלומט המכתת רגליו וללונדון, והמתקבל כאיש העולם הגדול בידי מלכים נשיאים ורוזנים - איש רם מעלה זה היה גם בעל קרקעות. לאחר שהתיישב בדמשק רכש אדמות רבות שהשתרעו על שטחים

64 תודה לד"ר מוסטפא עבאסי על השלמת מידע בעניין היישובים שבהם הייתה אוכלוסייה אלג'ירית מוסלמית בגליל. יצוין כי מאמרו בנושא זה עתיד להתפרסם בקרוב ב-"Maghreb Review".

כבירים, ויושבי הכפרים סרו למשמעתו – הם חרשו וזרעו כפלאחים בתחומו והפרישו לו את חלקו בתור בעל הקרקע, ובמשך הזמן היה עבד אלקאדר לאחד מבעלי הנכסים המכובדים במזרח התיכון.⁶⁵ מסמכי הארכיון הקונסולרי מוסיפים פרטים על דבקות חסידיו של עבד אלקאדר בהסות הצרפתית ועל ההתיישבות של חסידיו בהווא (Haoucha) בשנת 1891.⁶⁶ הסוכנות הקונסולרית בחיפה התעניינה בארבע משפחות אלג'יריות שביקשו לחזור לאלג'יריה על חשבון צרפת. הנציג הקונסולרי תמה על כך משום שלדידו המתישבים האלג'ירים שנלוו לעבד אלקאדר התערו היטב: הם היו לנתינים עות'מאנים ונטשו את הנתינות הצרפתית, ובד בבד עיבדו אדמות פוריות שהשתרעו על שטחים נרחבים, דברים המאשרים את הנאמר לעיל.⁶⁷ שמואל עבו ובניו פרשו את החסות הקונסולרית על האלג'ירים המוסלמים חסידי עבד אלקאדר. הרבנים עבו פעלו אמנם בשם החסות הקונסולרית, אולם הידידות האישית בן עבד אלקאדר לבין משפחת עבו הוסיפה נופך אישי, שהשפיע על האמון הבלתי מסויג שרחשו תושבי הכפרים הערביים בסביבה למשפחת עבו.⁶⁸

65 'י בן-אריה, ארץ ישראל במאה התשע-עשרה: גילוייה מחדש, ירושלים תש"ל, עמ' 144-145.
 66 צפת, 12 בפברואר 1887, ארכיון עבו, תיק מס' 140. מדובר שם על הנתינות הצרפתית של אחיינו של עבד אלקאדר.
 67 חיפה, 7 ביולי 1896, שם, תיק מס' 311.
 68 בסאגה המשפחתית לבית עבו קיימת מסורת, לפיה בתקופת המרד של האמיר עבד אלקאדר בצרפתים – נחשב הרב שמואל עבו לאיש אמונו של האמיר ואף סייע לו במאבקו. הצרפתים, שלא ראו בעין יפה את הקשרים שנקמו בין שני האישים, רמוזו לרב שמואל עבו שייטיב לעשות אם יעזוב את אלג'יר. פרשה זו מעוררת קשיים: פרשיית ידידותו של שמואל עבו עם עבד אלקאדר נשענת על בסיס מחקרי השנוי במחלוקת מבחינת אמינותו. דומה כי זו מסורת שהיתה נחלת משפחת עבו בלבד. בראיון שקיימתי עם נינו של עבד אלקאדר, רואק עבד אלקאדר, לא נתאשרה מסורת זו; יתר על כן, קיימת בעיה כרונולוגית לגבי פרשית ידידותו של שמואל עבו עם עבד אלקאדר, שכן מרד האמיר, ראשיתו ב-1830 וסופו ב-1847 ועליית משפחת עבו לארץ ישראל ב-1817. ניתן לשער כי כבר בטרם כיבוש אלג'יריה על ידי צרפת, עבד אלקאדר כבר בלט במנהיגותו וכבר הוביל מהלך אנטי צרפתי שנודע לצרפתים, ואלולי כבר התחקו אחר האמיר, סביבתו החברתית, מכריז בני עמו ויהודים, לרבות הרב שמואל עבו. אולם השערה זו מוטלת בספק, לאור גילו הצעיר של האמיר. ייתכן גם שידידות מעין זו נתהוותה או נתחדשה במרוצת המרד בצרפתים, כששני האישים מצויים מרוחקים גאוגרפית. ספרו של קינג על עבד אלקאדר בגלות אינו מאזכר כלל קשרים בין עבו לבין עבד אלקאדר (J.K. King, *Abd-el-Kader in exile, 1847-1883, with reference to the political and social history of Syria and Algeria*, Doctoral Thesis, St Antony College University of Oxford, 1971). עם זאת הגיוני הוא ששניהם נפגשו ואולי אף פעלו לטובת יוצאי אלג'יריה באזור בשנים 1852-1878. אני נוטה לראות בידידות זו דבר שיש בו ממש, משום שמסורת בעל פה מעין זו אינו דבר הצומח בחלל ריק ויש בו גרעין היסטורי-מציאותי. מסורת זו מוצאת אישור חלקי בארכיונו; היה בהכרות זו כדי להניב פירות התיישבותיים בגליל, כפי שראינו לעיל. יתר על כן, בוכרונותיו של מאיר עבו מעיד הוא על רציפות בידידות זו עם נכדו של האמיר בשנת תרע"ב (1912). כמו כן, הוא מצייץ כי נפגש עם המושל של עכו באותם ימים, פריד פאשא אלזואאירי (האלג'יראי) שהיה ממשפחת עבד אלקאדר אלזואאירי, הוא האמיר עבד אלקאדר. בעניין זה ראו מאמרי: 'Le destin de deux Maghrébins au Levant: L'Emir Abd el Kader et le Rabbin Chmouel Abbo', *Perspectives, Revue de l'Université Hébraïque de Jérusalem, Mosaique et Arabesque*, No 9, Jérusalem, 2002, pp. 158-169. ביחס לעבד אלקאדר, ראו: ר' דנציגר, עבד אל קאדר ויהודי אלג'יריה, הרצאה בכנס חוקרים, מכון בן צבי, ירושלים, 1977; 'י הראל, בספינות של אש למערב: תמורות ביהדות סוריה בתקופת הרפורמות העות'מאניות 1840-1880, ירושלים תשס"ג, במיוחד עמ' 39, 237; הרוזן (הערה 51), עמ' 285-291, 298-301; פ' שנער, 'יחסי יהודים ומוסלמים במגרב בן זמננו – בראי המחקר והספרות', פעמים, 4 (תש"ם), עמ' 31; על הפזורה האלג'יראית ברחבי האימפריה העות'מנית עייץ: ש' שורצפוקס, 'העליה מצפון אפריקה לאחר כיבוש אלג'יריה בידי צרפת', פעמים, 38 (תשמ"ט), עמ' 109-123; ע' לובובסקי, זכרונות מן הגליל, א, יסוד-מעלה 1982, עמ' 48; ריאיון המתבר עם נינו של עבד אלקאדר, רואק עבד אלקאדר, ירושלים 1993; R. Danziger, *Abd al-Qadir, and the Algerians*, New York & London, 1977.

הסוכנים הקונסולריים הצרפתיים בגליל – סיכום ומסקנות

הארכיון הקונסולרי של בית עבו הושף את מציאות חייהם של יהודי ארץ-ישראל בשלהי המאה התשע-עשרה בצל שלטון האימפריה העות'מאנית, בזיקה למעצמות המערב בכלל ולצרפת בפרט ובזיקה לאוכלוסייה המקומית רבת המיעוטים. הארכיון שופך אור על תולדות הגליל המזרחי באספקלריה של היסטוריה אזורית-מקומית.

הארכיון גם מגלה טפח מעולמם של סוכנים קונסולריים במזרח שלא היו דיפלומטים מקצועיים, תופעה שמתברר כי הייתה נפוצה למדי, ושעל כן ראוייה למחקר כשלעצמה. במסמכים ניכר חוסר הסימטרייה בין ההתלהבות והחריצות של בני משפחת עבו לבין יחסם של הקונסוליה הכללית בבירות ושל משרד החוץ הצרפתי בפריז, שהגיבו פעמים רבות בקרירות, עיכבו תשובות על פניות הסוכן הקונסולרי מצפת וניסחו אותן באיפוק, ולעתים אף לא השיבו כלל על המכתבים ששלח אליהם. בארץ-ישראל בכלל ובגליל בפרט נתפס תפקיד הסוכן הקונסולרי כמרכז כוח רב ואפיק השפעה משמעותי, לפיכך שקדו הרבנים עבו כל העת על טיפוח מעמדה של הסוכנות הקונסולרית בצפת ועל תפקודה השוטף – תקציבה, ביטחונה וההליכים הרשמיים והטקסיים בה.⁶⁹ וזאת למרות ביקורת והתנגדות לא פעם מצד הממסד הנוצרי;⁷⁰ לעומת זאת מצד בני החסות הצרפתית היהודים האלג'ירים בגליל זכו בני משפחת עבו בדרך כלל לתמיכה רבה.⁷¹ מכל מקום קשה להעריך את היחס של המערכת הקונסולרית הצרפתית בפריז ובבירות אל הסוכנות הקונסולרית בגליל, שכן ככלל נרתעו מעט הצרפתים מן הגליל, בגלל המוסלמים האלג'ירים הרבים יחסית שישבו בו. ומלבד זאת הייתה לאזור ירושלים עדיפות במדיניות הצרפתית הן מסיבות גאו-פוליטיות והן מפאת חשיבות האחיזה הפוליטית במקומות הקדושים לנצרות (אם כי גם בגליל היו מקומות קדושים לנצרות). עם זאת אין כל ספק כי צרפת התייחסה בקורת רוח לסוכנים הקונסולריים עבו, שעשו רבות למען האינטרס הצרפתי בגליל. לולא כן ספק אם היינו עדים לפעילות רצופה של כמעט חצי מאה. משפחה אמידה, מכובדת, המעורה היטב בנוף האנושי הגלילי היהודי והלא יהודי, הנמנית עם המנהיגות הרבנית והציבורית, והמכירה היטב את הנפשות

P. Azan, *L'Emir Abd El Kader*, Paris 1925; C.A. Julien, *Histoire de l'Algérie contemporaine*, I: *La Conquête et les débuts de la colonisation (1827-1871)*, Paris 1964, pp. 165-209; P. Shinar, 'Abdel Kader and Abdel Krim – Religious Influence on Their Thought and Action', *Asian and African Studies*, 1 (1965), pp. 139-174; P. Shinar, 'Réflexions sur la symbiose judéo-ibādite en Afrique du Nord', in M. Abitbol (éd), *Communautés Juives des sahariennes du Maghreb, marges*, Jérusalem 1982, pp. 81-114

69 צפת, 8 ביולי 1886, שם, תיק מס' 140; צפת, 1 בפברואר 1894, שם, תיק מס' 241; צפת, 17 במאי 1894, שם, תיק מס' 241; צפת, 18 בפברואר 1895, שם, תיק מס' 241; צפת, 21 באפריל 1895, שם, תיק מס' 241; טבריה, 15 בנובמבר 1900, שם, תיק מס' 241.

70 צפת, 9 במאי 1897, שם, תיק מס' 241; צפת, 3 ביוני 1897, שם, תיק מס' 241; צפת, 28 ביוני 1897, שם, תיק מס' 241; טבריה וצפת, 6 במרס 1898, שם, תיק מס' 241; טבריה, 26 ביוני 1900, שם, תיק מס' 241; טבריה, ללא תאריך, שם, תיק מס' 241; פריז, 9 באפריל 1904, שם, תיק מס' 241; פריז, 21 ביוני 1904, שם, תיק מס' 241.

71 צפת, 20 במאי 1897, שם, תיק מס' 241; צפת, 23 במאי 1897, שם, תיק מס' 241; צפת, 18 במאי 1904, שם, תיק מס' 241; צפת, 12 ביוני 1905, שם; טְרָבִיָה (Therapia) – שכונה באיסטנבול), 25 באוקטובר 1910, שם, תיק מס' 241.

הפועלות ואת המערכות השלטוניות ופועלת הינם אין כסף – כל אלה הלמו את הצרכים ואת הקריטריונים של הממסד הקונסולרי האזורי.

הפעילות הרבה של בני משפחת עבו ובעיקר של יעקב חי עבו למען האינטרס הצרפתי התחברה למעגלים האחרים שבהם פעלה המשפחה: המעגל העות'מאני והמעגל היהודי. לארכיון הקונסולרי של בני עבו היבטים ייחודיים השופכים אור על הפעילות הקונסולרית, הדיפלומטית, היישובית והרבנית של 'שושלת' זו בצפון ארץ-ישראל; היבטים אלו כרוכים זה בזה ובכך ייחודו של הארכיון, שכן המניעים השונים לפעילות הרבנים עבו מציירים תמונה רבגונית ומורכבת. ההשתקפות האותנטית והאמינה של פעילות משפחת עבו בתיעוד הארכיוני הופכת מקור זה למקור רב חשיבות בחקר ארץ-ישראל.

פועלה של משפחת עבו מעורר את החוקר לשאלה קלסית במחקר, השאלה מה דימוי ומה מציאות בהבחנה בין 'היישוב הישן' ל'יישוב החדש'. משפחת עבו הייתה בשר משרו של 'היישוב הישן', אך אינה הולמת כלל וכלל את הסטראוטיפים של 'היישוב הישן'. והיא מאששת את הטענה ש'היישוב הישן' הספרדי בישר את ניצני 'היישוב החדש' והיווה את שורשיו, טענה שהועלתה כבר במחקר.⁷²

72 י' ברנאי, היסטוריוגרפיה ולאומיות: מגמות בחקר ארץ ישראל, 1881-634, ירושלים תשנ"ה, עמ' 177-198; ג' שור, 'שורשי הישוב החדש בקהילת יפו במאה הי"ט', א' שילר (עורך), אתרים ומקומות בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ח, עמ' 44-50; י' ברטל, גלות בארץ: יישוב ארץ ישראל בטרם ציונות, ירושלים תשנ"ה, עמ' 49-63, 74-89; י' קניאל, במעבר: היהודים בארץ ישראל במאה הי"ט, בין ישן לחדש ובין יישוב ארץ הקודש לבין ציונות, ירושלים תש"ס. ר' אמבון עוסקת בימים אלה בהכנת עבודת דוקטור על הרב שמואל הלר בשנים 1860-1884, עמיתו המובהק האשכנזי של הרב שמואל עבו, ששקד על הפיכת קהילת צפת מקהילה מסורתית לקהילה אולטרה-אורתודוקסית בעלת צביון ארץ-ישראלי, ברוח הרב עקיבא יוסף שלזינגר (1837-1922); העבודה נכתבת באוניברסיטת חיפה.